

Izvorni znanstveni rad
UDK: 94(560:497.584 Dubrovnik)
DOI: <https://doi.org/10.21857/mwo1vczp2y>
Primljeno: 31.3.2017.

PER FAVORE DELLA SOLTANA: MOĆNE OSMANSKE ŽENE I DUBROVAČKI DIPLOMATI*

VESNA MIOVIĆ

SAŽETAK: Ovaj rad napisan je uglavnom na temelju pisama i uputstava dubrovačke vlade poklisarima harača u Istanbulu. Korištena su i pisma poklisara vladi u Dubrovniku, kojih je, nažalost, malo sačuvano. Samo se nekoliko osmanskih spisa dotiče ove teme, ali su se podaci u njima pokazali dragocjenima. Opisana je poslovna suradnja Dubrovčana i sultanije Mihrimah, slavne kćeri sultana Sulejmana Veličanstvenog i odnos dubrovačkih diplomata prema drugim sultanijama i sultanijama majkama.

Ključne riječi: Osmansko Carstvo, Dubrovačka Republika, diplomacija, sultanije
Keywords: Ottoman Empire, Republic of Dubrovnik, diplomacy, sultanas

Dubrovačani su od 1458. godine Osmanlijama plaćali harač.¹ Dva plemića, takozvani poklisari harača, nosila su novac tamo gdje se sultan nalazio, najčešće u Istanbul, a katkad u Jedrene, Beograd ili drugdje.² Prigodom predaje harača, sultanu, vezirima i drugim dostojanstvenicima i službenicima Porte davali su prigodne diplomatske darove koji su se uglavnom sastojali od gotovine, srebrnih pozlaćenih plitica i raznovrsnih tkanina, satena, svile, damasta, veluta i sukna.

* Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom broj 5106.

¹ Iznos harača se 80-ih godina 15. stoljeća ustalio na 12.500 zlatnika godišnje. Od početka 18. stoljeća do sloma Dubrovačke Republike 1808, Dubrovčani su ga plaćali svake treće godine, i to u srebrnjacima.

² Vesna Miović, »Turske priznanice o uplaćenom dubrovačkom haraču.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 42 (2004): 74.

Također, uvijek je bilo i neuobičajenih darova, koje su Dubrovčani darivali da udovolje posebnim željama dostojanstvenika i službenika Porte. Ti su darovi bili raznovrsniji, poput umjetnog cvijeća, mirisnih ulja, slatkiša, malvasije, tespiha, lijekova, skupocjenih boca, raznovrsnih bodeža i ura, lornjona i naočala, sokolova, papiga, psića i konja.³

Koncem 15. stoljeća prigodne dubrovačke darove primali su sultan (4 plitice), veziri Carskog divana (po 2 plitice i 100 dukata), beglerbeg Rumelije (2 plitice), dragoman Porte (1 plitica) i sultanov kapidži-baša (3 dukata).⁴ Do sloma Dubrovačke Republike 1808. godine dar sultanu ostao je isti, dok su se svi ostali darovi mijenjali,⁵ a lista njihovih primatelja povećavala. U drugoj polovini 18. stoljeća bilo ih je tridesetak do pedesetak. Među njima je bilo sve više nižih službenika Porte, s kojima su poklisari na bilo koji način dolazili u dodir, na primjer, nekoliko defterdarovih ljudi koji su pregledavali i brojili harač.⁶ U vrijeme sultana Sulejmana Veličanstvenog dubrovački diplomati počeli su poklanjati pažnju i sultanijama, što se posebno odnosilo na njegovu kćer Mihrimah.

Sultanija Mihrimah, kći Sulejmana Veličanstvenog

Sultan Sulejman Veličanstveni pozvao je 1539. godine Dubrovčane na proslavu cirkumcizije njegovih sinova Džihangira i Bajazita. Senat je uputio takozvane poklisare dara.⁷ Osim sultanu i dostojanstvenicima Porte, darove su trebali predati i dječacima, ali su na licu mjestu utvrdili da to nije običaj.⁸ U vrijeme te proslave, u krugu obitelji, daleko od oka javnosti, Sulejmanova kći

³ Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istambulu*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2003: 51-66.

⁴ *Lettere di Levante* (dalje: *Let. Lev*), serija 27.1, sv. 17, f. 15v, Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD).

⁵ Naprimjer, vezir je ispočetka primao dvije plitice i 100 dukata. Dukati su od 20-ih godina 17. stoljeća zamijenjeni sa 150 talira, od početka 18. stoljeća sa 6 komada satena, a od polovine istoga stoljeća s 4 komada satena (V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istambulu*: 52).

⁶ V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istambulu*: 62-63.

⁷ *Let. Lev*. sv. 22, f. 90v. Osim na proslavu cirkumcizije sultanovih sinova, poklisari dara, *ambasciatori del dono* ili *oratores doni*, nosili su darove prigodom sultanova dolaska na vlast i prigodom njegova odlaska ili povratka s ratišta (npr. *Let. Lev*. sv. 30, f. 117v-123v; sv. 40, f. 186v-197).

⁸ *Let. Lev*. sv. 222, f. 91v. Sultan Sulejman pozvao je Dubrovčane i na proslavu cirkumcizije njegovih sinova Mustafe, Mehmeda i Selima (1530). Vlasti su tada tražile od poklisara da izvide jesu li drugi strani poslanici pripremili darove za dječake (*Let. Lev*. sv. 20, f. 83). O proslavama cirkumcizije osmanskih prinčeva vidi: Ibrahim Alajbegović Pečevića, *Historija 1520-1576*, sv. 1. Sarajevo: El-kalem, 2000: 141-144, 192.

Mihrimah, najvjerojatnije sedamnaestogodišnjakinja, udala se za barem dvadeset godina starijeg Rustem-pašu.⁹

Rustem je devširmom dospio na sultanov dvor i tamo se školovao. Pretpostavlja se da je podrijetlom bio Hrvat, vjerojatno rodnom iz Skradina.¹⁰ Izgleda da je stekao sultanovu naklonost kad je skočio kroz prozor da što prije dohvati predmet koji je sultanu ispao. Otada je napredovao, a 1539. postao je treći vezir.¹¹ Prema riječima osmanskog kroničara Pečevije, Rustema nije krasila ljepota, ali je zato bio pametan, razuman, profinjen i pobožan, pa je i time privukao sultanovu pažnju. Znao je kako napuniti carsku blagajnu, baš kao i svoju.¹²

Dubrovačke vlasti pomno su pratile kako raste Rustemova moć. Poklisare harača iz 1542. godine upozorile su da je, uz velikog vezira Hadim Sulejman-pašu, najutjecajniji Rustem-paša.¹³ Čak je sljedeće godine u državnom uputstvu poklisarima greškom napisano i zatim ispravljeno da po dolasku u Istanbul prvo moraju zatražiti audijenciju kod Rustem-paše,¹⁴ kao da je već postao veliki vezir. Uz uobičajeni dar, poklisari su mu predali i četiri komada tkanina, reljefni velur (tal. *velluto alto-basso*), zeleni i žuti saten i damast boje pistacija. Paša je sam tražio da mu ih nabave u Veneciji. “Znajući da on vodi računa o njihovim interesima”, Dubrovčani mu ih nisu htjeli naplatiti.¹⁵

Rustem-paša je 1544. godine postao veliki vezir, a time i zaštitnik Dubrovačke Republike.¹⁶ Osim dara uobičajenog za sve vezire, kao veliki vezir

⁹ Tülay Artan, »Royal Weddings and the Grand Vezirate: Institutional and symbolic change in the early eighteenth century.«, u: *Royal Courts in Dynastic States and Empires: A Global Perspective*, ur. Jeroen Duindam, Tülay Artan i Metin Kunt. Leiden: Brill, 2011: 343-344. Poslije Sulejmanovog vremena, vjenčanja sultanija raskošno su proslavljana (Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. New York: Oxford University Press, 1993: 123).

¹⁰ I. A. Pečevija, *Historija 1520-1576*, sv. 1: 34; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, sv. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998: 549; Nathalie Clayer i Alexandre Popović, »La Thèse de Safvet Beg Bašagić: Comparaison entre l'original en Allemand (Vienne 1909) et son édition en Serbo-Croate (Sarajevo 1912).«, u: *Sprache in der Slavia und auf dem Balkan: Slavistische und balkanistische Aufsätze*, ur. Uwe Hinrichs, Helmut Jachnow, Reinhard Lauer i Gabriella Schubbert. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1992: 42.

¹¹ Christine Isom-Verhaaren, »Süleyman and Mihrimah: The Favorite's Daughter.« *Journal for Persianate Studies* 4 (2011): 71-72.

¹² I. A. Pečevija, *Historija 1520-1576*, sv. 1: 34-35.

¹³ *Let. Lev.* sv. 22, f. 242, 262v, 280v; sv. 23, f. 63.

¹⁴ *Let. Lev.* sv. 23, f. 34v.

¹⁵ *Let. Lev.* sv. 23, f. 63.

¹⁶ S obzirom na narav odnosa između Osmanlija i Dubrovčana, sultan je bio formalni zaštitnik Republike. Od 20-ih ili 30-ih godina 16. stoljeća stvarni zaštitnik Republike bio je veliki vezir. Ibrahim-paša je bio prvi veliki vezir (1523/36) koji je prihvatio tu ulogu (Toma Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1973: 179).

od Dubrovčana je primao i takozvani izvanredni dar koji se sastojao od 1.000 dukata i 16 komada raznovrsnih tkanina.¹⁷ Dubrovčane je gledao skoro kao na svoje zemljake, jednako kao i osmanski dostojanstvenici podrijetlom iz Bosne. Dubrovčani su mu se obraćali kao srodniku po krvi, istog materinjeg jezika (*come protettore e consanguinio, e come quello qual è della nostra lingua*).¹⁸ Rustemove narudžbe tkanina, za njegov novac, postale su uobičajene, a jasno je da je u tome sudjelovala njegova supruga, sultanija Mihrimah. Prema željama supružnika i prema uzorcima koje im je davao paša, Dubrovčani su sljedećih nekoliko godina u Veneciji nabavljali reljefni velur i grimizni saten.¹⁹

Od 1550. godine, Dubrovčani i Rustem-paša razvili su pravu trgovačku suradnju. Oni su njemu nabavljali tkanine, a on njima prodavao pšenicu s njegovih polja²⁰ i s grčkih posjeda koje je njegova supruga donijela u miraz.²¹ Otada je znatno povećao narudžbe tkanina. Tako je 1550. godine naručio 60 komada,²² od kojih 20 komada vrlo finog sukna iz Firenze, poznatog pod nazivom *panno sopramano*, zelene boje.²³ Rustemov dug za tkanine tada je iznosio 1.000 zlatnika, a Dubrovčani su od njega tražili žitarica u istoj vrijednosti i, izgleda, predložili "prebijanje" troška. U jesen 1550. u luku Volos stiglo je nekoliko dubrovačkih brodova da je ukrcaju.²⁴ Dubrovčani su i sljedećih godina kupovali Mihrimahinu i Rustemovu pšenicu u iznosima od 500 do 2.500 tona, koju su najčešće preuzimali u Volosu.²⁵ Paša je vodio brigu i o nabavljanju fermana za sigurnu

¹⁷ Od sredine 18. stoljeća dar za velikog vezira sastojao se od 2.000 talira i 10 komada tkanina (V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 52-54).

¹⁸ *Let. Lev.* sv. 24, f. 174; Jorjo Tadić, »Dubrovnik za vreme Djiva Gundulića.« *Srpski književni glasnik* 56 (1939): 279-280; Jorjo Tadić, »Narodnost starih Dubrovčana.« *Politika*, 5. siječanj 1928: 1-2; Lovro Kunčević, »Etnički i politički identitet predmodernog Dubrovnika od 14. do 17. stoljeća.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 55/1 (2017): 76-78.

¹⁹ *Let. Lev.* sv. 23, f. 78v, 152v, 202v, 203, 237.

²⁰ U pismu vlade poklisarima harača iz 1567. godine spominje se kupovina pšenice sa sultanova posjeda koji je nekoć pripadao Rustem-paši (*Let. Lev.* sv. 30, f. 169).

²¹ L. Peirce, *The Imperial Harem*: 24; *Let. Lev.* sv. 29, f. 272v.

²² Komad tkanine, naročito satena (*raso*) i damasta, u arhivskim se spisima često navodi kao kavetac (*cavezzo*), čija je duljina u većini slučajeva iznosila 11-12,5 dubrovačkih lakata (51,2 cm), to jest oko 6 metara. Komad sukna (*panno*) se uglavnom navodi kao *pezzo* (V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 51; *Let. Lev.* sv. 30, f. 219).

²³ *Let. Lev.* sv. 24, f. 158v, 159, 179v, 180. U razdoblju od 1551. do 1553. godine Dubrovčani su Rustem-paši isporučili ukupno 160 zelenih *panni sopramani* zelene boje i boje poriluka, 17 jastuka od grimiznog i žutog velura s točno definiranim cvjetnim uzorkom i nekoliko satova (*Let. Lev.* sv. 24, f. 251, 265; sv. 25, f. 20v-31, 41v, 42, 60v, 61, 194v).

²⁴ *Let. Lev.* sv. 24, f. 156v, 161v-162v, 166, 189.

²⁵ *Let. Lev.* sv. 24, f. 209, 249; sv. 25, f. 40v; sv. 27, f. 34v, 42v-44, 127.

plovidbu dubrovačkih brodova natovarenih žitaricama.²⁶ Fermanom iz 1556. godine sultan je od francuskih, mletačkih i kioskih pomorskih kapetana tražio da ne ometaju plovidbu tri dubrovačka broda s oko 1.000 tona pšenice ukrcane u Volosu.²⁷

U pismu poklisarima iz 1557. dubrovačke vlasti su prvi put jasno navele da žitarice koje su kupili dolaze s posjeda Rustem-pašine supruge. Dugovali su joj 3.100 zlatnika i neuspješno pokušali odgoditi plaćanje. Stoga su se obratili jednoj drugoj moćnoj ženi, Beatrice de Luni, koja im je posudila novac za sultaniju.²⁸ Inače, Dubrovčani su kupovali žitarice i od drugih vezira, pa tako 1550. godine spominju Ahmed-pašina polja na Levkasu, a 1559. Ali-pašu, na čije je poslovanje s Republikom Rustem-paša gledao prijekim okom.²⁹

Kupovina žitarica i naručivanje robe sa Zapada obustavljeno je u razdoblju od Rustemova svrgnuća u listopadu 1553. do rujna 1555. godine, kada je opet postao veliki vezir. Bio je uklonjen zbog nezadovoljstva javnosti, jer je (zajedno s Mihrimah i njenom majkom Hurem) pridonio Sulejmanovoj odluci da smakne svog najstarijeg sina Mustafu. Rustem je preživio isključivo zalaganjem supruge i punice. Dubrovačke vlasti su i u to vrijeme slale poklisare da ga posjete s darom i naglašavale da treba očuvati prijateljstvo s njim.³⁰ Pažljivo su pratile što se s njim događa i o tome obavještavale papu: zalaganjem Hurem, Rustem-paša nastavio je živjeti u Istanbulu, a Mihrimah je bilo dopušteno da bude uz njega (1554); prema vijestima koje su 1. ožujka 1554. stigle u Dubrovnik, Mihrimah je imala pobačaj zbog kojega se našla u životnoj opasnosti. Par je stanovao u Peri, pisala je neimenovana osoba,³¹ no više je vjerojatno da su se smjestili u Mihrimahinoj palači u Uskudaru.³²

Nakon što su Mihrimah i Hurem organizirale ubojstvo velikog vezira Kara Ahmed-paše, Rustem se vratio na položaj.³³ Naručivanje tkanina se nastavilo, a posebne je pažnje vrijedna narudžba iz 1556. godine. Paša je zatražio 40 jastuka i 40 navlaka za madrace od grimiznog, crnog i ljubičastog velura s točno određenim cvjetnim uzorkom. Dubrovačke vlasti obratile su se trojici dubrovačkih

²⁶ *Diplomata et Acta* (dalje: *DA*), serija 76, 7/2.1 (fermani), sv. 4, br. 164-165; sv. 5, br. 206, 236-237, DAD.

²⁷ *DA* 7/2.1 (fermani), sv. 5, br. 206.

²⁸ *Let. Lev.* sv. 26, f. 209v, 215.

²⁹ *Let. Lev.* sv. 24, f. 207; sv. 27, f. 213.

³⁰ *Let. Lev.* sv. 25, f. 194, 273v.

³¹ *Let. Lev.* sv. 25, f. 186, 256v.

³² İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, sv. 2: 550.

³³ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, sv. 2: 550.

plemića u Veneciji i poslale ih u potragu za tkalcima i krojačima. Tražilo se da cvjetovi izgledaju što prirodnije. Navlake za madrace trebalo je učiniti od jednog komada tkanine. Bude li preskupo, mogu biti i iz dva komada, ali tako da šavovi ne prekidaju cvjetne uzorke.³⁴ Nekoliko mjeseci kasnije, početkom 1557. godine, dubrovački su poklisari u tajnosti i na materinjem jeziku izvijestili Rustem-pašu o cijeni i napredovanju posla.³⁵

Godine 1559. paša je Dubrovčanima dugovao oko 3.000 cekina za tkanine, a oni njemu oko 5.200 cekina za žitarice.³⁶ Tkanine koje je naručivao spominjale su se i sredinom lipnja 1561. godine.³⁷

Smrću Rustem-paše u srpnju 1561. godine, u dubrovačkim arhivskim izvorima počela se javljati sultanija Mihrimah kao *Signora Soltana del quondam Signor Crustambassa* ili samo *Illustrissima Signora Soltana*.³⁸ Dubrovačke vlasti nisu imale namjeru nastaviti kontakt sa njom. Zamjerile su poklisaru Benessi što se dao uvući u razgovore o narudžbi tkanina za sultaniju, jer se “žele riješiti opterećenja, a ne množiti ih”. Preporučile su mu da zanemari cijelu priču i da se ubuduće kloni takvih obećanja.³⁹ Kad je Benessa u svibnju 1562. javio da je sa sultanijom razgovarao o kupovini njenih žitarica, vlasti su opet nezadovoljne.⁴⁰ Međutim, u to je vrijeme sultan Dubrovčanima odbio dati dozvolu za kupovinu osmanskih žitarica, a ubrzo je popustio, i to nakon razgovora s velikim vezirom Ali-pašom koji je organizirala Mihrimah.⁴¹ U tom ključnom trenutku kada je u Republici vladala nestašica žitarica, Dubrovčani su potpuno promijenili odnos prema njoj.⁴²

Naime, Dubrovačani su neprekidno vodili borbu za zalihe žitarica, koje su uglavnom nabavljali u Apuliji i na osmanskim područjima. Stefano d'Atri je

³⁴ *Let. Lev.* sv. 26, f. 93-97v.

³⁵ *Let. Lev.* sv. 26, f. 153, 153v.

³⁶ *Let. Lev.* sv. 27, f. 132-133. U razdoblju od 1557. do 1560. godine, Dubrovčani su Rustem-paši nabavili oko 230 komada kariseja i sukna u Londonu, Firenzi, Veneciji i Španjolskoj (*Let. Lev.* sv. 26, f. 106, 123v; sv. 27, f. 6v-8, 53v, 69v-71v; sv. 28, f. 37).

³⁷ *Let. Lev.* sv. 28, f. 165.

³⁸ *Let. Lev.* sv. 28, f. 230v, 284.

³⁹ *Della promessa quale con le ultime vostre scrivete havere fatta al Ciecaia del Signor Crustambassa accio la referisce alla Soltana per le pannine domandava, noi non se contentamo punto di queste offerte, perche noi desideriamo di essere allegeriti dalle gravezze, e non che ci siano moltiplicate, pero questa offerta fatta, trapassarete sotto silentio, et in avvenire guardatine di fare tale promesse, perche non sono al proposito nostro* (*Let. Lev.* sv. 28, f. 187v; dana 22.8.1561. Vidi i: *Let. Lev.* sv. 28, f. 253).

⁴⁰ *Let. Lev.* sv. 28, f. 274.

⁴¹ *Let. Lev.* sv. 28, f. 284v.

⁴² *Let. Lev.* sv. 29, f. 14, 15v-16v.

njihove napore na Porti s punim pravom nazvao *corn diplomacy*.⁴³ Dobivanje dozvola za kupovinu osmanskih žitarica bilo je među najvažnijim diplomatskim zadacima poklisara harača. Pregovarali su s velikim vezirima, a zadnju riječ imao je sultan.⁴⁴ Mnogo je ovisilo o naklonosti velikog vezira i drugih dostojanstvenika i o sposobnostima dubrovačkih diplomata da ih uvjere u krševitost i neplodnost dubrovačke zemlje.⁴⁵ Zbog povremenih zatvaranja zapadnih i/ili istočnih tržišta žitarica, nestašica i loših žetvi, krizâ je u 16. stoljeću bilo nekoliko, 1539, 1540/1, 1555/7, 1560/2, 1585/7, 1590/1. godine. Dubrovčani su ih premostili zahvaljujući osmanskim žitaricama,⁴⁶ a sultanija Mihrimah je u tome imala bitnu ulogu.

Dubrovački poklisari nikad nisu razgovarali sa sultanijom Mihrimah osobno. U njeno je ime prvo govorio Rustem-paša. Par godina poslije pašine smrti, zastupao ju je njegov čehaja,⁴⁷ kojega su Dubrovčani jako dobro znali, ali mu, nažalost, nikada nisu spomenuli ime.⁴⁸ Od konca 1565. godine javlja se *Bechram Chehaia dell' Illustrissima Signora Soltana*.⁴⁹ Luigi Bassano, putopisac rodom iz Zadra, opisao je oko 1537. godine stan sultanije Hurem i između ostalog

⁴³ Stefano d'Atri, »*Per conservare la città tributaria et divota*: Ragusa (Dubrovnik) and the 1590-91 crisis.« *Dubrovnik Annals* 14 (2010): 98. Koncem 15. stoljeća kapacitet dubrovačkih žitnica iznosio je oko 12.400 *stara*, odnosno oko 890 tona, a koncem 16. stoljeća duplo više. Vidi: Stefano d'Atri, »Adí 2 Marzo 1590 porta fornita; Rupe, il granaio di Ragusa (Dubrovnik).« *Mélanges de l'École française de Rome* 120/2 (2008): 571; S. d'Atri, »*Per conservare la città tributaria et divota*«: 97.

⁴⁴ Dubrovčani su u 17. stoljeću redovito dobivali dozvole za kupovinu oko 3.000 tona pšenice i prosa. U 18. stoljeću smjeli su kupiti manje količine, od 150 do 1.600 tona, što se možda može dovesti u vezu sa smanjenjem harača (a tako i dara velikom veziru) s jednogodišnjeg na trogodišnji. Rutine u 16. stoljeću nije bilo (V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 80-82).

⁴⁵ S. d'Atri, »*Per conservare la città tributaria et divota*«: 73.

⁴⁶ Opširnije vidi: S. d'Atri, »*Per conservare la città tributaria et divota*«: 71-98.

⁴⁷ *Let. Lev.* sv. 28, f. 187v, 253. Tur. *kethüda*, zastupnik, zamjenik.

⁴⁸ *Let. Lev.* sv. 22, f. 241v, 262v; sv. 24, f. 10, 237v, 251v; sv. 25, f. 90; sv. 27, f. 69, 77v.

⁴⁹ *Let. Lev.* sv. 30, f. 59. Behram je morao biti eunuh, crni ili bijeli. Izgleda da u vrijeme sultana Sulejmana još uvijek nije postojala jasno definirana podjela poslova između bijelih i crnih eunuha, pa su tako i jedni i drugi služili njegovu suprugu Hurem (Gülru Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power. The Topkapi Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. New York: The Architectural History Foundation, Inc; Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1991: 161; Norman Mosley Penzer, *The Harem. Inside the Grand Seraglio of the Turkish Sultans*. New York: Dover Publications, Inc, 2005: 135). Inače, u carskom haremu obično su služili crni eunusi. Bili su podrijetlom iz Afrike, najvjerojatnije istočne, moguće iz Abesinije (dijelovi današnje Etiopije i Sudana) (Jane Hathaway, *Beshir Agha. Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem*. Oxford: Oneworld, 2005: 16, 18-19, 21, 23, 26-27). Bijeli eunusi, često podrijetlom s Kavkaza, naročito iz Čerkezije, prije sredine 16. stoljeća i s Balkana i iz Mađarske, služili su u sultanovom domačinstvu. I oni su, poput crnih eunuha, bili podvrgnuti uklanjanju ne samo testisa, nego i penisa. Vidi: A. Ezgi Dikici, »The Making of Ottoman Court Eunuchs: Origins, Recruitment Paths, Family Ties, and "Domestic Production"«. *Archivum Ottomanicum* 30 (2013): 115.

zapisao da u nj zalaze samo sultan, eunusi i još jedna osoba, Huremin zastupnik, ćehaja,⁵⁰ koji ide gdje ga je volja, odjeven je raskošno i prati ga 20 robova.⁵¹ Slično se morao doimati i Behram. Dubrovčani su ga zvali *signor Bechram* ili *sua signoria*.⁵² Upravljao je Mihrimahinim prihodima, u njeno je ime prodavao pšenicu i naručivao tkanine.⁵³

Koncem 1565. godine, Dubrovčani su od Mihrimah kupili 1.500 *mutti*⁵⁴ (oko 770 tona) pšenice, koja je inače bila rezervirana za hospital u Skadru.⁵⁵ Pritom su morali paziti da ne razljute velikog vezira Mehmed-pašu Sokolovića jer je i on trgovao žitaricama.⁵⁶ Skoro u isto vrijeme izdali su pouzdaniku u Veneciji nalog da za sultaniju pronade tkanine najbolje kvalitete, jer joj žele ugoditi i dobro je uslužiti.⁵⁷ U svibnju 1566.⁵⁸ u Istanbul je dopremljeno 19 komada ljubičastog i grimiznog sukna, 20 kariseja i 10 *panni sopramani*, ali ne firentinskih, nego dubrovačkih, ukupne dužine oko 1.045 lakata (cca 535 metara), vrijednih oko 2.000 cekina. Dubrovački dug za žitarice i sada je bio viši od sultanijinoga duga za tkanine, pa je pristala da joj ga isplate novim tkaninama, a Behram-ćehaja je zatražio detaljni račun.⁵⁹

Prošlo je nekoliko mjeseci, detaljni popis troškova za tkanine nije stigao, pa se sultanija Mihrimah pismom obratila Dubrovčanima. Interesiralo ju je također imaju li namjeru kupiti njenu pšenicu. Pismo nije sačuvano, a postoji talijanska verzija dugog dubrovačkog odgovora od 8. rujna 1566. godine. Bez sumnje zbog kašnjenja s isporukom tkanina, odgovor započinje pravdanjem. Dubrovčani su napisali da su brod sa sultanijinim tkaninama, zajedno s tkaninama namijenjenima za poklon sultanu, opljačkali uskoci. Stoga su naručili nove, i to preko trgovaca u Dubrovniku, koji su, naravno, htjeli zaraditi, ali su ipak ispostavili povoljan račun. Ukupni trošak iznosio je 125.156 akči. U međuvremenu, Dubrovčani su kupili sultanijine žitarice vrijedne 156.364 akče, što znači da su joj

⁵⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988: 158.

⁵¹ G. Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power*: 163.

⁵² *Let. Lev.* sv. 30, f. 165, 165v.

⁵³ *Let. Lev.* sv. 30, f. 59, 220v.

⁵⁴ *Müd* je iznosio oko 513 kilograma, to jest 20 istanbulskih *kili*. Istanbulsko *kile* težilo je 20 oka (1,282 kg).

⁵⁵ *Let. Lev.* sv. 30, f. 59-60.

⁵⁶ *Let. Lev.* sv. 30, f. 21.

⁵⁷ *Let. Lev.* sv. 30, f. 70v, 71, 108v, 109.

⁵⁸ *Acta Turcarum*, serija 75, sv. E 21, br. 32 (potvrda Behram-ćehaje o prijemu tkanina, izdana u drugoj dekadi ševvala 973. godine), DAD.

⁵⁹ *Let. Lev.* sv. 30, f. 101v-103v.

ostali dužni 31.208 akči, za koje su joj naručili nove tkanine u Veneciji i Anconi. Sultanija je dobila sultanovu dozvolu da Dubrovčani u Volosu kupe nje-ne žitarice, pa su oni poslali jedan veći brod. Bilo je rizično slati veliki iznos novca brodom, pa su predložili da će joj dio platiti tkaninama, dio u gotovini, a ostatak će joj poslati po poklisarima harača. Zamolili su sultaniju da ih preporuči *nazoru*,⁶⁰ nadgledniku u Volosu, koji im nije naklonjen. Na kraju su joj zaželjeli da je Bog dugo održi zdravom i sretnom i pruži joj sve što njeno plemenito srce poželi:

Die 8 Sept. 1566

Illustrissimae Soltanae

Illustrissima et Excellentissima Signora nostra osservandissima

Habbiamo ricevuto l'honorata lettera di Vostra Eccellenza per la quale ella mostra di haver desiderio sapere particolarmente il gusto delle pannine che a mesi passati le mandamo, per il che poi che cosi ci ricerca, e siando nostra intentione sempre servirla, gliene daremo piena notitia, avenga che ci rinresce rinovare negl'animi nostri la perdita che per detto conto habbiamo fatto. Sappi dunque Vostra Eccellenza come, dopoiche ci ordinò dette pannine, noi demmo commisione a Venetia che ci fussero comprate, et mandate con i primi bergantini, cosi l'agente nostro havendole comprate insieme con alcune draperie per presentare all'Altezza del gloriosissimo et invittissimo Gran Signore padre di Vostra Eccellenza, et caricatole sopra uno brighentino, la nostra mala sorte volse, che furono per viaggio prese, et rubbate dalli Uschochi, sicome è chiaro, et manifesto ad ogni uno, onde stante l'istanza che Vostra Eccellenza ne faceva, et noi desiderando sommamente servirla, fummo astretti comprarne qui della medesima sorte da mercanti li quali le havevano fatte venire da Venetia per rivender, et in detto luoco di Venetia comprate a manco pregio di quello, che poi qui a noi le hanno vendute, perche in effetto sono mercanti, et stanno su i quadagni, alli quali habbiamo fatto anchor lasciare qualche cosa di quello, che con altri haveriano potuto guadagnare. Et le dette pannine spaciate di qui asciesero alla somma di aspri 120796, et per la vettura, et Dragomano fin'a costi in balle 14 su sette somme aspri 4360. Et fanno in tutto la somma di aspri 125156. Questo è Eccellentissima Signora il vero, et puro gusto della nostra borsa per dette pannine, et il caso è seguito come di sopra gl'e si è detto.

⁶⁰ Tur. *nazır*: nadglednik.

Quanto alli grani che di conto di Vostra Eccellenza comprammo ultimamente al Volo dal Nador, sicome ci ricerca d'intender, l'avisiamo, che comprammo chila 4433 di grano ad aspri 85 il chilo, che montorno aspri 376805, a conto de quali furno dati in contanti al Nador aspri 220741, et le restammo a dar per detti grani aspri 156364, che a essi contraponendo aspri 125156 per il gusto, vetture, et spese delle pannine fino in Constantinopoli restarà Vostra Eccellenza creditrice di aspri 31208. Hora noi conforme al ordine d'ella ci ha dato habbiamo fatto venir qui da Venetia le pannine che desidera che sono panni 10 d'archimia, panni sopramani scarlati di 80, et panni sopramani paonazzi di 80, et sono venute in compagnia di galere Venetiane, ne sono prima potute venire per rispetto di Leventi, et Uschochi. Le carisee con li primi passaggi aspettiamo d'Ancona et li panni dieci sopramani verdi sono dai lavoratori, et si sollicitano, et subito che siano finiti insieme col resto delle pannine si manderanno à Vostra Eccellenza col conto di quello, che saranno gostate qui, et a Venetia poi che Dio l'ha condotte qui a buon salvamento.

Pare che Vostra Eccellenza secondo il riporto di nostri Ambasciatori habbia desiderato d'haver con piu prestezza la rresolutione da noi de grani, i qualli ella havea impetrato da sua Altezza che ci fossero dati in Volo, la qual cosa non habbiamo potuto fare fino a qui, perche come vostra Eccellenza sa, l'anno passato siando state prese tre nostre navi cariche di grani dall'Armata di Sua Altezza et condotte a Malta, ci era prima necessario haver la rresolutione, se Sua Altezza ci voleva, ò pagare li detti grani, overo darcene altri tanti all'incontro. Onde dopoi che s'è rrisolta quell'Altezza di darci tanti grani all'incontro, benche il nostro desiderio fosse di haver denari per essi per poter poi pigliar maggior somma di grani di Vostra Eccellenza et hora di novo ella offerendoci con le sue lettere due milla mutti di grani, noi per gratificarla, et perche tutto il desiderio nostro è, di conformarci col voler suo, siamo contenti di pigliarli. Et per questo effetto mettiamo in ordine una nostra grossa nave per mandarla al luogo, la quale gli levarà tutti, o poco meno. Et perche l'anno passato pagammo li grani un poco cari, et questo anno havendo Iddio concesso da per tutto assai buone raccolte, però preghiamo molto vostra Eccellenza che sia contenta scriver al Nador che nel far mercato di detti grani, ci faccia anche a noi godere di questa gratia, che Dio ha concesso, et se bene Vostra Eccellenza l'anno passato scrisse al Nador che ci facesse pagar li grani al pregio che si vendevano al mercato, non dimeno egli non solo non ce li diede a tal pregio, ma ce li stramisse molto piu.⁶¹ Impero

⁶¹ *Nador* Ahmed-čelebi je i ranije pravio probleme, ponajviše oko cijene pšenice. Jednom je intervenirao Behram-čehaja i napisao mu pismo u korist Dubrovčana (*Let. Lev.* sv. 30, f. 59).

le piacerà specificare che non ci siano fatte fare alcune spese superflue, et che ci siano dati li grani al pregio che si vendevano al mercato, et che siamo ben trattati come obedienti Signori Servitori di Vostra Eccellenza et per il pagamento di detti grani saria nostro desiderio per rispetto dell'armate che scorrono da tutte bande tanto di leventi, quanto di Maltesi, et altri, di non risicare così grossa somma di denari con una nave, però con quello, che restaremo creditori di Vostra Eccellenza mandato che le haveremo le predette pannine, et con li aspri che mandaremo con la nave, crediamo che pagaremo una parte del carico, et per quello che restara non pagato, ella sara contenta avisar il Nator per sue lettere mandate qui à noi, accioche le possiamo mandar con la nave che ci debba dar credito, et che debba far il conto col nostro sopracarico di quello che gli restaremo debitori, facendosi fare uno cogetto, et noi li faremo pagare a Vostra Eccellenza dalli nostri primi Ambasciatori overo quando habbia bisogno che la serviamo di pannine. Non mancaremo farlo con tutte le forze nostre, et per dar compito effetto alle cose predette, et perche la detta nave non perda tempo, mandiamo il presente corriero a posta, per il quale si degnera darci risposta et mandarci la lettera per il Nator, accioche possiamo eseguire secondo il voler suo quanto che ci ordinara.

Oltre di ciò perche potria esser che con la nave per pagar li grani, mandassimo li ducati d'oro et talari, et l'anno passato il Nator non havendo voluto acetarli al pregio che correva in Constantinopoli come era ragione, però anche di questo preghiamo Vostra Eccellenza che si degni scriver al detto Nator, comandandogli che debba ricever li ducati ad aspri 50 l'uno, et li talari ad aspri 40 l'uno, come si spendeno in Constantinopoli et nostro Signor Iddio la conservi longamente sana, et felice, et le doni quanto il suo nobilissimo core desidera.⁶²

Koncem 1566. godine, Mihrimah je dobila tu novu pošiljku tkanina iz Venecije (22 komada sukna i 10 komada *panni sopramani*). Račun je iznosio 118.778 akči (oko 2.000 cekina). Sada je sultanija Dubrovčanima dugovala 87.580 akči.⁶³

Poklisari koji su u Istanbul krenuli koncem siječnja ili u veljači 1566. godine dobili su od vlasti nalog da se prvo sretnu s novim velikim vezirom Mehmedpašom Sokolovićem, i da zatim sultaniji Mihrimah upute posebnu molbu. Čim

⁶² *Let. Lev.* sv. 30, f. 127v-129v.

⁶³ *Let. Lev.* sv. 30, f. 141-141v.

Die 8 Sept. 1566.
 Illma Soltana.
 Illma et ecc^{na} sig. nra ott^{na} habbiamo riceuto l'ho
 novata lra di V. ecc^{na} per la quale ella mostra
 de Sauey desiderio sapere particularm^{te} il gesso
 delle farine che a noi fattate le mandamo
 per il che poi che coti ci ricerca, e stando nra
 intentione sempre seruirla, gliene daremo
 piena notizia, adengaste ci rincresca si ad
 uare negli animi nri la perdita che per
 detto conto habbiamo fatto. Sappi dunque
 V. ecc^{na} come disporde ci ordinò dette far
 rine, noi demmo com^o a Venetia che ci
 fossero comprate, et mandate con i primi
 bergantini, così l'agente nro Saueudo lo
 comprate insieme con alcune drapene per
 presentarse all'Altezza del gloriosiss^o et
 Illustriss^o Gran S^{mo} padre di V. ecc^{na} et ca
 ricato lo sop^o uno brigantino, la nra mala
 forte uolse, che furono per viaggio prese, et
 rubate dalli Uschochi, h'come e chiaro, e
 manifesto ad ognuno, onde stante l'istan
 za che V. ecc^{na} ne faceva, et noi deside
 rando honamente seruirla, fumo astretti
 comprare qui della medes^{ma} forte da mercanti
 i quali le Saueudo fatto ne uire da Venetia
 J. rinuendow, et in detto luogo di Venetia
 comprate a nra co' pegio di quello, che poi
 poi a noi le hanno uendute, gode in effetto

Slika 1. Prva stranica dubrovačkog pisma sultaniji Mihrimah (Let. Lev. sv. 30, f. 127v)

su stigli, poklisari su otišli Sokoloviću i zamolili ga da prihvati ulogu dubrovačkog zaštitnika, a pokazat će se da je to zaista i bio.⁶⁴ Onda su otišli sultaniji Mihrimah i nju također zamolili da prihvati ulogu dubrovačke zaštitnice, “što dubrovačka vlada želi više od svega”. Poklonili su joj četiri komada satena, 24 kutije slatkiša i 12 velikih pozlaćenih svijeća - mali dar, znak pažnje dubrovačkog kneza i vlastele koji joj se klanjaju i zdušno je mole da ih čuva kako u sultanovoj, tako i u svojoj milosti.⁶⁵ Nije poznato što im je odgovorila, no ona je već odavno štitila dubrovačke interese.

Razlog zašto su se Dubrovčani na takav način obratili Mihrimah mogao bi ležati u zategnutim odnosima Republike prvenstveno s kapudan-pašom Pialepašom. Naime, za osmanske opsade Malte 1565. godine nekoliko dubrovačkih brodova našlo se u kršćanskoj floti. Pialepaša je o tome izvijestio Portu. Na užas Dubrovčana, njegovi brodovi ušli su u dubrovačke vode i poharali otok Mljet.⁶⁶ Međutim, pravi problemi su izbili u proljeće i ljeto 1566, odnosno nakon što su dubrovački poklisari zamolili Mihrimah da im bude zaštitnica. Dubrovčani su se veoma uznemirili kad su Osmanlije osvojili đenovski otok Hios, koji je bio osmanski haračar.⁶⁷ U svibnju su pisali poklisarima da pitaju Mehmed-pašu je li otok stvarno osvojen zbog kašnjenja s plaćanjem harača ili je posrijedi neki drugi razlog.⁶⁸ Osmanska flota na čelu s Pialepašom uskoro se pojavila u Jadranu i opet u dubrovačkim vodama. Paša je sada krivio Dubrovčane da je pohod njegove flote na južnu Italiju podbacio samo zato što su oni upozorili tamošnje

⁶⁴ T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*: 307-324.

⁶⁵ *Ma sopra il tutto desideriamo, che l'Illustrissima Signora Soltana figliuola del Gran Signore pigli il patrocinio nostro, et che ci mantenghi nella gratia di sua Altezza, et sua, per la qual Signora vi habbiamo dato cavezzi quatro, uno di raso carmesino, uno di raso paunazzo, uno di raso bianco, et uno di raso naranciato, una cassetta dentro scatole 24 di diverse confetioni, et 12 candelle grande et sicome a nome nostro referirete all'Illustrissimo Signor Bassa genero della detta Signora che con buona gratia di sua Signoria Illustrissima le voreste presentar un picol dono, che in segno di benevolenza le mandiano il Rettore, et i Gentilhomini di Ragusa et poi pregarete il suo Ciecaia piu secreto, quando portarete alla detta Signora il predetto dono, che sia contento dirle, che il Rettore et i Gentilhomini di Raugia, i quali fanno riverenza à sua Signoria Illustrissima la pregano, et supplicano con ogni affetto d'animo, che si degni conservar loro nella buona gratia di sua Altezza, et sua, et che voglia esser contenta, tanto in cotesta exactione di grani, quanto in tutti gli altri nostri bisogni esserci favorevole presso al Gran Signore et al detto chiecaia presentarete anchor à nome nostro il cavezzo di panno di cento scarlato, che v'habbiamo dato per lui (Let. Lev. sv. 30, f. 80-80v)*

⁶⁶ T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*: 235-236.

⁶⁷ Lovro Kunčević, »“Ipak nije na odmet sve čuti”»: medičeski pogled na urotničke namjere Marina Držića.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 45 (2007): 34-44.

⁶⁸ *Let. Lev. sv. 30, f. 114v.*

gradove. Optužbu je poslao na bojište pod Sigetom. Sultan i veziri bili su veoma ogorčeni. Također, otkriveno je na koji su način Dubrovčani potkralju Napulja slali vijesti o Osmanlijama. O ozbiljnosti situacije govori činjenica da su Dubrovčani obustavili, štoviše, strogo zabranili obavještavanje Zapada o Osmanlijama i toga se držali do početka Ciparskog rata.⁶⁹

U takvim okolnostima, zaštita moćne Mihrimah morala se činiti idealnom. Jedinica i miljenica sultana Sulejmana utjecala je na njegove odluke, naročito poslije smrti majke Hurem 1558. godine. Po svemu sudeći, ona ga je nagnala da 1565. godine napadne Maltu, a izgleda da je utjecala i na njegovu odluku da 1566. krene u pohod na Ugarsku,⁷⁰ u kojemu je, pod Sigetom, umro. U 19. stoljeću se govorilo da je sultanija Mihrimah bila najbogatija žena na svijetu.⁷¹ Ako su te tvrdnje i bile pretjerane, one ipak jasno govore koliku je financijsku moć imala. Od oca je dobila posjede koji bi "dostajali manjem kralju"⁷² i potom naslijedila golemo Rustem-pašino bogatstvo, dragulje, konje, deve, knjige, skupocjena sedla i oružje, posjede.⁷³ Tu je bilo i solinsko pogranično zemljište s mlinovima, na kojemu je Mihrimah osnovala vakuf. Budući da se posjed nalazio na vrlo osjetljivom graničnom području, Mlečani su ga 1565. htjeli unajmiti, ali ona nije htjela pristati. Pretpostavlja se da je ondje podigla džamiju i da joj je za to poslužila staro-hrvatska crkvice u Gradini. Prema predaji, u blizini je pokopana.⁷⁴

Sultan Sulejman umro je u rujnu 1566. godine. Znalo se da je Mihrimah sklonija bratu Bajazitu kao novom sultanu. Unatoč tome, Selimovim dolaskom na prijestolje, njezin utjecaj, ponajviše zbog financijske moći, nije nestao.⁷⁵ Čim

⁶⁹ T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*: 235-238; Jovan Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, sv. 2/2. Beograd: SKA, 1938: 137-140; Vesna Miović i Mladen Glavina, »Sigetska bitka i Dubrovčani.«, izlaganje na znanstvenom skupu *Nikola Šubić Zrinski i Siget 1566. Nicholas Šubić Zrinski and Szigetvár 1566*. Zagreb: HAZU, 20-21. listopada 2016. Sažetak rada dostupan na <http://info.hazu.hr/upload/File/Kal13/Siget-zbornik-sazetak.pdf>: 35-38 (pristup: 19. ožujka 2017).

⁷⁰ André Clot, *Suleiman the Magnificent*. London: Saqi, 2012: 175, 181; Joseph von Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) Carstva*, sv. 1. Zagreb: Nerkez Smailagić, 1979: 499.

⁷¹ Godfri Gudvin, *Privatni svet osmanskih žena*. Beograd: Geopolitika, 2015: 132.

⁷² Christine Isom-Verhaaren, »Mihrimah Sultan: A Princess Constructs Ottoman Dynastic Identity.«, u: *Living in the Ottoman Realm: Empire and Identity, 13th to 20th Centuries*, ur. Christine Isom-Verhaaren i Kent F. Schull. Bloomington: Indiana University Press, 2016: 163.

⁷³ Ivan Alduk, »Rustem-paša i Mihrimah.« *Tusculum* 3 (2010): 65; A. Clot, *Suleiman the Magnificent*: 157, 325; I. Alajbegović Pečevića, *Historija 1520-1576*, sv. 1: 36.

⁷⁴ Lovre Katić, »Granice između Klisa i Splita kroz vjekove.« *Starohrvatska prosvjeta* 6 (1958): 207-208; Lovre Katić, »Solinski mlinovi u prošlosti.« *Starohrvatska prosvjeta* 2 (1952): 213, 218; I. Alduk, »Rustem-paša i Mihrimah.«: 66-67. O graditeljskim pothvatima Mihrimah u Istanbulu vidi: C. Isom-Verhaaren, »Mihrimah Sultan: A Princess Constructs Ottoman Dynastic Identity.«: 157-164.

⁷⁵ C. Isom-Verhaaren, »Mihrimah Sultan: A Princess Constructs Ottoman Dynastic Identity.«: 164.

je preuzeo vlast, Selim joj se obratio za pomoć jer mu je trebao novac.⁷⁶ Godine 1571, Dubrovčani su je molili da ih, kad bude imala prilike razgovarati sa sultanom, preporučiti i “potroši par lijepih riječi njima za ljubav”.⁷⁷

Sačuvan je ferman iz 1571. godine kojim Selim II. potvrđuje da su mu Dubrovčani platili 48.000 akči za žitarice kupljene 1568. na njegovu posjedu u valonskom sandžaku.⁷⁸ Možda se time može objasniti činjenica da od njegova dolaska na vlast više nisu kupovali Mihrimahine žitarice. U isto vrijeme, značajno su se smanjile njene narudžbe tkanina.⁷⁹ Prestanak vrlo praktične mogućnosti prebijanja troška očito je bio presudan. Jer, sultanija je i dalje nabavljala talijanske tkanine, ali sada preko svoga čovjeka.⁸⁰ On je 1576. godine došao u Dubrovnik s 30 tovara svile, Dubrovčani mu nisu naplatili carinu, a sultaniji su poručili da će mu i na svaki drugi način izaći u susret.⁸¹

Dubrovčani su sultaniji Mihrimah 1572. godine nabavili 5.030 komada, odnosno komadića stakla za prozore, koje su u Istanbul dopremili u 12 bačvica. Tražila je i slatkiše od šećerne paste u obliku životinja, pa su joj poklonili 12 kutija.⁸²

Mihrimah je umrla u siječnju 1578. godine. Poput mnogih drugih sultanskih kćeri,⁸³ pokopana je u turbetu svoga oca.⁸⁴ Dubrovčani su potražili njenu kćer Ajšu Humašah i zamolili je da im bude naklonjena i da ih podupire onako kako je to činila njena majka, čiju su smrt primili na znanje s velikom boli. Zapravo

⁷⁶ C. Isom-Verhaaren, »Süleyman and Mihrimah: The Favorite's Daughter.«: 77-78, 84.

⁷⁷ *Let. Lev.* sv. 31, f. 6.

⁷⁸ *DA* 7/1.2 (fermani), sv. 6, br. 282.

⁷⁹ *Let. Lev.* sv. 31, f. 6; sv. 32, f. 14; sv. 33, f. 143v.

⁸⁰ Osmanska elita obično je slala povjerljive ljude u kupovinu u Veneciju. Vidi: Julian Raby, »The Serenissima and the Sublime Porte: Art in the Art of Diplomacy, 1453-1600.«, u: *Venice and the Islamic World, 828-1797* (katalog izložbe), ur. Stefano Carboni. New York: The Metropolitan Museum of Art; New Haven i London: Yale University Press, 2007: 94; Maria Pia Pedani, *Venezia porta d'Oriente*. Bologna: il Mulino, 2010: 101-102.

⁸¹ *Let. Lev.* sv. 33, f. 70.

⁸² *Let. Lev.* sv. 32, f. 13v, 14. Ta vrsta slastice bila je popularna u Istanbulu, a posebno se spominje na proslavama cirkumcizije sultanovih sinova i vjenčanja sultanija. Naprimjer, 1539. godine, prigodom proslave cirkumcizije dvojice sinova sultana Sulejmana, na Atmejdian su donesene razne šećerne biljke, životinje i ljudski likovi, neki od njih u prirodnoj veličini. Za to je potrošeno oko 50 tona šećera. Vidi: Zeynel Özlü, »Osmanlı Saray Şekerleme ve Şekerlemecileri ile İlgili Notlar.« *Türk Kültürü ve Hacıbektas Veli Araştırma Dergisi* 58 (2011): 176-177; Özdemir Nutku, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987: 73.

⁸³ M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985: 42, 46, 51-52, 100-101, 112.

⁸⁴ C. Isom-Verhaaren, »Mihrimah Sultan: A Princess Constructs Ottoman Dynastic Identity.«: 164.

su sve to rekli Behram-ćehaji, kojega je sultan poslije Mihrimahine smrti do-
dijelio Ajši.⁸⁵

Behram-ćehaja se u to vrijeme u dubrovačkim arhivskim izvorima spominje kao “stari dubrovački prijatelj” kojemu su se Dubrovčani obraćali kad god su trebali pomoć. Poklisarima je pozajmljivao novac, 1575. godine su mu dugovali 1.000 dukata. Poklisari iz 1579. su se žalili na probleme s defterdarom, a vlasti su im odvratile pitanjem: “Zašto se ne obratite ćehaji Behramu?”⁸⁶ Nabavljali su mu sir u Veneciji. Od 1567. godine, u vrijeme kad su počeli redovito darivati sultanije, na listi je uz njih stajalo i Behramovo ime, a pokraj njega napomena da mu se dar sastoji od dva komada tkanina.⁸⁷ Behram se posljednji put spominje u prosincu 1579. godine.⁸⁸

Sultanija Ajše Humašah bila je supruga Ahmed-paše, koji je 1579. došao na položaj velikog vezira, a već dogodine je umro. Bio je izrazito naklonjen Dubrovčanima.⁸⁹ I on je ponekad naručivao tkanine,⁹⁰ a kasnije je to samo jedanput učinila Ajše Humašah.⁹¹ Jednom je tražila da joj nabave dva ženska psića i dvije zelene papige.⁹² I ona je bila vrlo naklonjena Dubrovčanima. Njezin sin Mehmed-beg je 1592. godine postavljen na položaj hercegovačkog sandžakbega,⁹³ a ona mu je odmah napisala pismo preporuke za Dubrovčane.⁹⁴ Isto je učinila i 1595. godine, kada je drugi put došao na isti položaj.⁹⁵ Poklisari koji su ga posjetili istaknuli su da su njegovi djed, baka i roditelji uvijek favorizirali Dubrovčane, pa se nadaju da će i on tako postupati.⁹⁶

⁸⁵ *Let. Lev.* sv. 33, f. 143v. Sultan je svakoj sultaniji dodjeljivao ćehaju koji je vodio brigu o njenim poslovima (İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*: 165; L. Peirce, *The Imperial Harem*: 317).

⁸⁶ *Let. Lev.* sv. 33, f. 26, 250-250v.

⁸⁷ *Let. Lev.* sv. 32, f. 13v, 102; sv. 33, f. 175v, 358.

⁸⁸ *Let. Lev.* sv. 33, f. 258.

⁸⁹ *Let. Lev.* sv. 30, f. 168v, 202.

⁹⁰ *Let. Lev.* sv. 30, f. 82; sv. 31, f. 201v.

⁹¹ *Let. Lev.* sv. 36, f. 3-4v.

⁹² *Let. Lev.* sv. 35, f. 47, 137v.

⁹³ Mehmed-beg je bio hercegovački sandžakbeg 1592/3. i 1594/6. godine (Jusuf Mulić, *Hercegovina*, sv. 2. Sarajevo: privatna naklada, 2012: 12).

⁹⁴ Pismo preporuke supotpisao je Ajšin zet Jusuf Sinan-paša Cigala, poznati osmanski kapudan-paša. Godine 1580. kada mu je umrla supruga, Cigala se oženio za njenu sestru, to jest za drugu Ajšinu kćer. Vidi: Levent Kaya Ocakaçan, »Cigalazade Yusuf Sinan Pasha (1545-1606).« *Mediterranea - ricerche storiche* 34 (2015): 330. Jedna od sestara se zvala Salihe (C. Isom-Verhaaren, »Mihrimah Sultan: A Princess Constructs Ottoman Dynastic Identity.«: 154-155).

⁹⁵ *Let. Lev.* sv. 37, f. 366; sv. 39, f. 13v-17.

⁹⁶ *Let. Lev.* sv. 37, f. 354.

Dubrovčani su ispunili nekoliko želja i Fatmi, sestri sultana Sulejmana, i njegovoj unuci Ismihan. Za Fatmu su u Veneciji naručili tri prekrivača od crvene vune (1551).⁹⁷ Ismihan su poklonili 54 para puceta od zlatnog konca i tanko bijelo platno, i usput zatražili da ih preporuči suprugu, velikom veziru Mehmed-paši Sokoloviću (1571, 1578).⁹⁸ Želje Ismihan vide se i kroz Mehmed-pašine naredžbe. Poput Mihrimahina Rustem-paše, često je od Dubrovčana tražio da mu nabave robu u Veneciji, obično tkanine.⁹⁹ Godine 1572. iz Venecije je za njega stigao sir parmezan, ali pokvaren, pa su mu javili da će ga ponovo naručiti. Za njega su 1571. iz tog grada naručili staklo i svjetiljke, a nekoliko staklenih svjetiljki dali su mu i koncem 1573. godine.¹⁰⁰ Prema tvrdnjama mletačkih diplomatskih i konzularnih predstavnika u Istanbulu, pripadnice carskog harema i dostojanstvenici Porte zasipali su ih naredžbama. Prvenstveno su tražili tkanine i odjeću, ali i staklo za prozore, lampe i druge proizvode od murano stakla, dragulje, ogledala, naočale, psiće, lovački pse, sokolove, ure, stolice, knjige, zemljopisne karte, sir.¹⁰¹ Za istu su im svrhu služili i Dubrovčani. U 16. stoljeću, glavna dužnost njihovih agenata u Veneciji bila je realizacija naredžbi iz Istanbula.¹⁰²

Sultanije i dubrovački diplomatski darovi (1567-1808)

Već su Sulejmanovi otac i djed svoje kćeri udavali za uglednike Carstva. Ti sultanski zetovi u trenutku ženidbe nisu nužno bili veziri ili veliki veziri, niti su to nužno kasnije postali. Sulejman Veličanstveni, pak, uveo je standard biranja kandidata za položaj velikog vezira iz kruga sultanskih zetova i šurjaka.¹⁰³ Poznat je i po tome što se oženio za svoju miljenicu (tur. *haseki sultan*)¹⁰⁴ Hurem¹⁰⁵

⁹⁷ *Let. Lev.* sv. 25, f. 30v.

⁹⁸ *Let. Lev.* sv. 31, f. 139; sv. 33, f. 139.

⁹⁹ *Let. Lev.* sv. 30, f. 174; sv. 33, f. 97v; sv. 33, f. 143.

¹⁰⁰ *Let. Lev.* sv. 31, f. 25, 321.

¹⁰¹ M. P. Pedani, *Venezia porta d'Oriente*: 102-107; Maria Pia Pedani, »Safiye's Household and Venetian Diplomacy.« *Turcica* 32 (2000): 12; J. Raby, »The Serenissima and the Sublime Porte: Art in the Art of Diplomacy, 1453-1600.«: 97.

¹⁰² *Let. Lev.* 23, f. 81v; sv. 27, f. 53, 53v; sv. 28, f. 37.

¹⁰³ Detaljnije: L. Peirce, *The Imperial Harem*: 65-67, 87.

¹⁰⁴ Osim žena u krvnom srodstvu sa sultanom, titulu sultanije nosile su i majke i miljenice sultana. Miljenice su tu titulu izgubile u vrijeme opadanja njihove moći u 17. stoljeću (L. Peirce, *The Imperial Harem*: 18).

¹⁰⁵ Postoje pretpostavke da je Hurem bila rodom iz Ukrajine, gdje se zvala Anastazija Lisowska. Vidi: Galina Yermolenko, »Roxolana: 'The Greatest Empresses of the East'.« *The Muslim World* 95 (2005): 234.

i što mu je ona rodila više sinova. Nije bio običaj da se sultani žene, a sultanova miljenica mogla je biti majka samo jednog sultanova sina. Novost je bila i to da je Hurem s djecom iz Starog saraja¹⁰⁶ doselila u Topkapi saraj i da nije bila uz sinove u vrijeme kad su oni, zbog stjecanja vladarskog iskustva, vršili dužnost sandžakbega u istočnim provincijama.¹⁰⁷

Mnoge sultanije bile su zaručene ili udane kao djevojčice. Mladoženja je odmah preuzimao brigu za maloljetnu suprugu, što je značilo da će joj golemim financijskim sredstvima pružiti primjerenu raskoš.¹⁰⁸ Brak bi bio konzumiran ulaskom sultanije u pubertet.¹⁰⁹

Sudeći po riječima Evlije Čelebija, Melek Ahmed-paša cijele se prve bračne noći svađao sa suprugom Fatmom, kćeri Ahmeda I, i to najviše zbog njenih skupih zahtjeva. Paša se naglas žalio kako je baš zahvaljivao Bogu što ga je oslobodio sultanije Kaje¹¹⁰ i njenih troškova, a onda je čuo da mu je za novu suprugu dodijeljena Fatma.¹¹¹ Čelebi je zapisao da se Fatma udavala dvanaest puta.¹¹² S obzirom da su im supruzi bili znatno stariji i da su zbog sultanove nemilosti nerijetko gubili glavu, sultanije su često ostajale udovice, pa su više puta stupale u brak.

Ako je kandidat za *damada*¹¹³ već bio oženjen, morao se rastaviti, a u novome braku sa sultanijom prijetila mu je opasnost da padne u nemilost sultanske obitelji.¹¹⁴ Mogao je odbiti sultanovu bračnu ponudu, što se rijetko događalo.¹¹⁵ Mletački bailo Ottavian Bon napisao je da su veziri takvom ženidbom ostajali

¹⁰⁶ Prije nego što je Hurem uvela nove običaje, u haremu Topkapi saraja su stanovale carske konkubine, a članice carske obitelji su bile u takozvanom Starom saraju, prvoj istanbulskoj carskoj palači koju je izgradio Mehmed Osvajač (G. Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power*: 163, 175).

¹⁰⁷ Opširnije o sultaniji Hurem: G. Yermolenko, »Roxolana: 'The Greatest Empresses of the East'.«: 231-248.

¹⁰⁸ Riječi Petra Čingrije, dubrovačkog otpravnika poslova u Istanbulu, povodom zaruka Šah, trogodišnje kćeri Mustafa III, i 58-godišnjeg velikog vezira Kose Bahir Mustafa-paše 1764. godine. Vidi: *DA*, 18. stoljeće (dalje: *DA* 18), sv. 3166, br. 38. Do vjenčanja nije došlo jer je Mustafa-paša godinu dana kasnije pogubljen (M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 101).

¹⁰⁹ Fanny Davis, *The Ottoman Lady. A social History from 1718 to 1918*. New York, Westport Connecticut; London: Greenwood Press, 1986: 20.

¹¹⁰ Melek Ahmed-pašina supruga Kaja, kći sultana Murata IV, umrla je u porodu 1654. godine (M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 55).

¹¹¹ *The Intimate Life of An Ottoman Statesman Melek Ahmed Pasha (1588-1662) as Portrayed in Evliya Çelebi's Book of Travels* (Seyahat-name), prev. i ur. Robert Dankoff. Albany: State University of New York Press, 1991: 259-261.

¹¹² M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 51-52, 63, 65.

¹¹³ Tur. *damat*; *damad*: zet; uobičajeni naziv za dostojanstvenika oženjenoga za sultaniju.

¹¹⁴ L. Peirce, *The Imperial Harem*: 67, 69, 202; M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 51.

¹¹⁵ L. Peirce, *The Imperial Harem*: 69.

robovi i sultanija i sultana kao što su i prije bili.¹¹⁶ Paul Rycout (1629-1700), tajnik britanskog ambasadora u Istanbulu, zabilježio je da su sultanije u javnosti svoga supruga držale na distanci i da su sa sobom nosile bodež kao znak superiornosti.¹¹⁷ Prema tvrdnjama Dubrovčana, Mehmed-paša Sokolović drhtao je pred sultanijom Ismihan. Ulijevala mu je strah ništa manje od straha koji je on ulijevao drugima. Često ga je zvala “Vlah, što hoće reći najprostija seljčina” (*Murlacco, che vuol dire contadino vilissimo*).¹¹⁸

Kada je vezir sklopio brak sa sultanijom, za sultana više nije bio vezan samo političkim, već i privatnim vezama. Izbor osobe za brak sa sultanijom bio je politički čin kojim je vladar jačao stabilnost svoje vlasti. Međutim, sultani nisu uvijek samostalno birali svoje zetove.¹¹⁹ Upletanje velikog vezira ili čitave klike u donošenje takve odluke moglo je biti direktno upereno protiv sultanovih interesa.¹²⁰

Sulejman Veličanstveni je za vezire oženio sestre Šah i Fatmu, kćer Mihri-mah i unuke Ismihan i Ajšu Humašah. Svih pet vezira zatim su postali veliki veziri. Lutfi-paša, suprug Šah, bio je na tom položaju od 1539. do 1541. godine, kada ju je izudarao, zbog čega je od nje rastavljen i svrgnut s položaja.¹²¹ Preostala četvorica nizala su se tijekom druge polovine Sulejmanove vladavine.¹²²

Dakako, Dubrovčani su uočili da Sulejmanovi *damadi* postaju veliki veziri, a time i zaštitnici Dubrovačke Republike. Ujedno, iskustvo s Mihrimah im je pokazalo koliko može biti koristan dobar odnos sa sultanijom. Zato su 1567. godine donijeli odluku o redovnom darivanju svih sultanija.

¹¹⁶ Maria Pia Pedani-Fabris, *Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato*, sv. 14. *Constantinopoli. Relazioni inedite (1512-1789)*. Padova: Aldo Ausilio Editore, Bottega d'Erasmus, 1996: 515.

¹¹⁷ Jeroen Duindam, *Dynasties. A Global History of Power, 1300-1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016: 101-102.

¹¹⁸ J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, sv. 2/2: 329. O iskustvima paša s moćnim suprugama vidi i *The Letters and Works of Lady Mary Wortley Montagu*. London: Swan Sonnenschein & co, 1893: 343; M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 74-75. Vidi i: F. Davis, *The Ottoman Lady: A social History from 1718 to 1918*: 19.

¹¹⁹ M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 54-55.

¹²⁰ *DA* 18, sv. 3165, br. 59: vidi niže primjer novorođene kćeri Mustafe III. i njegova silahdara.

¹²¹ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, sv. 2: 548.

¹²² Rustem-paša, suprug Mihrimah (1544/53. i 1555/61); Kara Ahmed-paša, suprug Sulejmanove sestre Fatme (1553/5); Semiz Ali-paša, suprug Sulejmanove unuke Ajše Humašah (1561/5); Mehmed-paša Sokolović, suprug Sulejmanove unuke Ismihan (1565/79). Pokazalo se netočnim uvriježeno mišljenje da je sultan Sulejman svoga miljenika i velikog vezira Ibrahim-pašu oženio za svoju sestru Hatidžu. Vidi: İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, sv. 2: 549-552; L. Peirce, *The Imperial Harem*: 66; Ebru Turan, »The marriage of Ibrahim Pasha (ca. 1495-1536). The rise of Sultan Süleyman's favorite to the grand vizierate and the politics of the elites in the early sixteenth-century Ottoman Empire.« *Turcica* 41 (2009): 3-36.

Godine 1567. poklisari su sultanijama poklonili 144 kutije slastica, u kojima su bile *zahare* začinjene sjemenkama *pipuna*, anisom, korijanderom i pinjoli-ma, sitni bomboni (tal. *pizzicata*) i slatkiši od šećerne paste u formi raznovrsnih životinja i voćaka.¹²³ Ne zna se o kojim je sultanijama riječ ni koliko ih je bilo. Sljedeće, 1568. godine, dobile su 92 kutije slatkiša.¹²⁴

Koncept darivanja promijenjen je najkasnije 1572. godine, otkada se jasno vidi da su dubrovačke darove primale samo udate sultanije.¹²⁵ Otada je svaka dobivala nekoliko velikih pozlaćenih svijeća (*candelone*), nekoliko kutija slatkiša¹²⁶ i dva komada satena duljine 12, 12 i pol lakata (614-640 cm).¹²⁷

Podaci o boji satena, koji se u arhivskim izvorima navode do početka 17. stoljeća, govore da su najviše voljele bijelu i golublju,¹²⁸ a tražile su i crvenu, grimiznu, ljubičastu i mlječnu.¹²⁹ Poklisari su pratili modne sklonosti sultanija, pa su tako 1675. godine javljali da jako vole “neku svilenu tkaninu s cvjetnim uzorkom, a isto tako i saten protkan zlatnim nitima u obliku cvjetova.”¹³⁰ Godine 1631/2. poklisari su pitali sultanije bi li možda više voljele firentinski saten umjesto uobičajenog mletačkoga, ali iza toga se krila neka dubrovačka računica.¹³¹

Dubrovnici su uvijek pokušavali uštedjeti na darovima za Portu, pa tako i na svemu čime su darivali sultanije.¹³² Koncem 70-ih i početkom 80-ih godina 17. stoljeća zaobišli su sultaniju Fahru, tetku Mehmeda IV. Razlog nije poznat, ali je motiv sigurno bila štednja. Fahre je čekala godinu dana, a onda krenula u akciju. Naredila je svome ćehaji da ode poklisarima i upita ih zašto joj njihovi prošlogodišnji kolege nisu dali ono što joj pripada.¹³³ Poklisari nisu pokazali

¹²³ Jednom se spominju četiri kutije slatkiša od šećerne paste u obliku lavića (*Let. Lev.* sv. 30, f. 189, 189v). Vrste slatkiša navode se do početka 17. stoljeća.

¹²⁴ *Let. Lev.* sv. 30, f. 223.

¹²⁵ Dubrovčani su u par navrata 20-ih i 30-ih godina 17. stoljeća darivali i neudate sultanije (V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 59).

¹²⁶ *Let. Lev.* sv. 41, f. 151v.

¹²⁷ *Let. Lev.* sv. 45, f. 96. Od početka 18. stoljeća točno se znalo da sultanija, osim dva komada satena, dobiva dvije velike pozlaćene svijeće i četiri kutije bombona umotane u pozlaćeni papir. Svijeća je težila pet kilograma, a kutija bombona nešto više od jednog kilograma. Dar sultaniji u 18. stoljeću vrijedio je sveukupno oko 14, 15 cekina (*Let. Lev.* sv. 72, f. 32; V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 59, 64).

¹²⁸ *Let. Lev.* sv. 35, f. 90, 90v, 192, 192v; sv. 36, f. 70.

¹²⁹ *Let. Lev.* sv. 32, f. 13; sv. 33, f. 38.

¹³⁰ *DA* 17. stoljeće (dalje: *DA* 17), sv. 1847, br. 1.

¹³¹ *Let. Lev.* sv. 45, f. 96, 273v, 274.

¹³² *Let. Lev.* sv. 49, f. 191, 191v; *DA* 17, sv. 1782, br. 36.

¹³³ *Acta Turcarum*, sv. E 20, br. 76 (nedatirano).

volju da isprave grešku, pa se Fahre žalbom obratila velikom veziru, a dubrovačkom poklisaru Cabogi poslala kopiju.¹³⁴ Ishod nije poznat.

Epizoda s Fahrom podsjeća na događaj sa sultanijom koja je 1542. godine sa svojim suprugom, novoimenovanim hercegovačkim sandžakbegom, stigla u Foču. U skladu s običajima, dva dubrovačka plemića su mu čestitala i predala prigodne darove. Sandžakbeg se uvrijedio jer ništa nisu dali njegovoj supruzi, a smatrao je da ni on sam nije dobio koliko mu pripada. Proglasio je takozvani *jasak*, to jest zabranu protoka robe preko dubrovačke granice. Dubrovčani su smjesta poslali dar sultaniji.¹³⁵ Sandžakbeg je bio Pisam-beg,¹³⁶ a nije bilo moguće utvrditi kako mu se zvala supruga.

Dubrovački poklisari prvo su posjećivali i darivali velikog vezira, a onda ostale vezire. Darivajući *damada*,¹³⁷ istaknuli bi da, uz njegovu dozvolu, i njegovoj supruzi žele dati mali dar.¹³⁸ Sultanijinome ćehaji dar je predavao dubrovački dragoman.¹³⁹

Do početka 17. stoljeća Dubrovčani najčešće spominju tri ili četiri udate sultanije,¹⁴⁰ a kasnije znatno više. Godine 1613. i 1648, naprimjer, bilo ih je petnaest.¹⁴¹ U 18. stoljeću je bilo pet do devet udanih sultanija, a u zadnja dva desetljeća dvije ili tri.¹⁴²

U pismima poklisarima vlasti nisu spominjale imena sultanija, već bi samo navele ime supruge, *Signora Soltana del Ahmed Passa*, naprimjer.¹⁴³ S druge strane, svi poklisari morali su u Dubrovnik poslati liste s imenima vezira i

¹³⁴ *Acta Turcarum*, sv. E 20, br. 77 (nedatirano); *DA* 17, sv. 1834, br. 18.

¹³⁵ Dar se sastojao od pet komada raznovrsnih tkanina, uglavnom damasta, 30 kutija bombona, 20 glava šećera, 4 boce *gūlāba* (tal. *violeppo*), osvježavajućeg pića od ruže, i 5 svežanja svijeća (*Let. Lev.* sv. 23, f. 5-7). Dubrovački poklisari koji su 1533. godine posjetili novog hercegovačkog sandžakbega, njegovoj su supruzi poklonili 2 boce *gūlāba*, 12 velikih kutija bombona, 6 svežanja svijeća od bijelog voska, 4 velike svijeće od bijelog voska, 8 komada šećera, 1 bario naranača i 1 bario limuna. Ne zna se je li bila riječ o sultaniji (*Let. Lev.* sv. 20, f. 203-204).

¹³⁶ Toma Popović, »Spisak hercegovačkih namesnika u XVI veku.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 16-17 (1970): 96; J. Mulić, *Hercegovina*, sv. 2: 11.

¹³⁷ Prva tri desetljaća 17. stoljeća, osim uobičajenog dara, Dubrovčani su vezirima oženjenima za sultanije davali i takozvani "dar za *damade*" od 6 komada satena (*Let. Lev.* sv. 40, f. 20, 20v, 101v; sv. 41, f. 157, 191v; sv. 42, f. 190; sv. 43, f. 5v, 187).

¹³⁸ *Let. Lev.* sv. 43, f. 127.

¹³⁹ *DA* 17, sv. 1775, br. 3.

¹⁴⁰ *Let. Lev.* sv. 32, f. 12v, 101v, 176; sv. 33, f. 175v.

¹⁴¹ *DA* 17, sv. 1816, br. 2; sv. 1830, br. 3.

¹⁴² *Officiales Rationum*, serija 18, sv. 13, c. 2, 15, 40, 56, 84, 113, 152, 213, 226, 260, 283, 318, 346, 407, 450, 503, DAD.

¹⁴³ *Let. Lev.* sv. 36, f. 4.

sultanija kojima su predali poklone.¹⁴⁴ Kako većina njihovih pisama nije sačuvana,¹⁴⁵ na raspolaganju imamo samo osam popisa iz 1642,¹⁴⁶ 1648,¹⁴⁷ 1662,¹⁴⁸ 1670,¹⁴⁹ 1676,¹⁵⁰ 1679,¹⁵¹ 1680.¹⁵² i 1736. godine.¹⁵³

¹⁴⁴ *Let. Lev.* sv. 50, f. 6; sv. 75, f. 239. M. P. Pedani-Fabris, *Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato*: 340-342.

¹⁴⁵ Pisma poklisara iz 16. stoljeća nisu sačuvana, a ima ih nešto iz 17. Vijesti iz Istanbula iz 18. stoljeća sačuvane su u pismima dubrovačkih konzula i otpravnika poslova (serija *Diplomata et Acta*). S druge strane, sačuvana je većina pisama dubrovačkih vlasti poklisarima i konzulima u Istanbulu (serija *Lettere di Levante*).

¹⁴⁶ *Le sultane tutte habbiamo presentato e sono dieci, cinque sorelle del Gran Signore e cinque zie. Le sorelle sono sultana moglie di Cienan Pascia detta Hatichia, sultana moglie d'Ahmet Pascia al presente Pascia di Herzegovina detta Smeni, sultana moglie di Mustafa Pascia detta Guiheri, sultana moglie d'Ahmet Pascia detta Aisce, e sultana moglie di Jusuf Pascia detta Fatime, e le zie sono sultana Agide, moglie di Sulun Muslia, Behan sultana moglie di Mustai Pascia, Vanni sultana moglie di Soffi Bariam Pascia, Humascie sultana moglie di Hasan Pascia, e Seime sultana moglie di Topal Ahmet Pascia (DA 17, sv. 1827, br. 6; dana 7.10.1642).*

¹⁴⁷ *Moglie di Jusuf Pascia Fatma sultan, moglie di Voinich Ahmet Pascia Aisce sultan, moglie di Hersechli Ahmet Pascia Iumi sultan, moglie di Nideli Mustafa Pascia Beijhan sultan vedova, moglie di Kiengan Pascia Hatichie sultan, moglie di Nachasc Hasanpascia Humasce sultan vedova, moglie di Mustafa Pascia Hanzade sultan, moglie di Saruchci Mehmet Pasca Saime sultan, moglie di Dilaver Pascia Fahre sultan, moglie di Magrip Pasciasi Hatige sultan, moglie di Melech Ahmet Pascia Kaia sultan, moglie di Chiuciuch Musa Pascia Ruchie sultan vedova, moglie di Fazli Pascia Fatma sultan, moglie di Giafer pascia Ghiuherhan sultan vedova, moglie di Ahmet Pascia vezir Beihan sultan (DA 17, sv. 1830, br. 3; 7.7.1648).*

¹⁴⁸ *Ghiuherhan Sultana moglie di Smail Passa; Beihan Sultana moglie di Mustai Passa; Rukie Sultana moglie di Zelak Mustai Passa; Saffie Sultana moglie di Haidarzade passa, vedova; Aise Sultana moglie di Suleiman Passa; Fatma Sultana moglie di Melech Ahmet Passa; Saime Sultana al presente vedova; Fahre Sultan moglie di Dilaver Passa Sultanje su darove primile u Istanbulu (DA 17, sv. 1831, br. 1; dana 28.7.1662).*

¹⁴⁹ *...delle signore sultane da me Bona presentate in Constantinopoli, sono le seguenti otto, Ghievherhan sultan moglie di Casciu' Pascia, Beihan Sultan, moglie d'Ali Pascia, Hiscie Sultan, moglie di Scoleiman Pascia, Fatime Sultan, moglie di Jusuf Pascia, Rukije Sultan, moglie d'Imbraim Pascia, Saffije Sultan, moglie di Hussain Pascia, Fahiri Sultan vedova, Saime Sultan vedova (DA 17, sv. 1843, br. 8; dana 9.8.1670).*

¹⁵⁰ *Habbiamo presentato sultane cinque li nomi delle quali sono li seguenti Fahre Sultana, Aisce Sultana moglie del Mussaip Pascia, Ruchie Sultana, Giuher Sultana moglie di Giambalat Passa, Behra Sultana. Sultanje su darove primile u Jedrenima (DA 17, sv. 1848, br. 4; dana 16.12.1676).*

¹⁵¹ *Le signore Sultane si trovano a questa corte quatro e la quinta e stata da me regalata in Adrianopoli come ne sono state avisate l'Eccellenze loro con la mia lettera di 4. Genaro pasato che fu la signora consorte dell signor Musaip, le dete quatro sono Gioeferhan sultana, Behrama sultana, Ruscie Sultana, Pahari sultana (DA 17, sv. 1849, br. 20; dana 9.5.1679).*

¹⁵² *Ruchie Sultana moglie di Imbraim Pascia hora al Governo di Budim; Behra Sultana moglie di Imbraim hora al Governo di Candia; Ghiuherhan Sultana moglie di Giambalat oggli hora al Governo di Trabizonda; Aisce Sultana moglie di Musaip (DA 17, sv. 1834, br. 7; dana 24.3.1680).*

¹⁵³ *Hatige sultana, Emine sultana, Aisce sultana, Safie sultana, Salihe sultana, Zeineb sultana, Kucchiuch Hatige sultana, Kucchiuch Atisce sultana, Atisce sultana (Officiales Rationum, sv. 13, c. 15, 1736. godina).*

Vrlo je vjerojatno da dubrovački poklisari nisu nikad dobili dar od neke sultanije, ali izgleda da je u dubrovačkim vlasteoskim kućama ipak bilo vezenih marama koje je izradila sultanija Kaja, supruga Melek Ahmed-paše. Te je marame Evlija Čelebi darivao plemićima koji su ga posjećivali dok je bio u Dubrovniku.¹⁵⁴

Sultanije majke

Takozvano Vrijeme vladavine žena¹⁵⁵ obilježile su sultanije majke (tur. *valide sultan*) koje su za vladavine svojih sinova imale jak utjecaj. Prva je bila Nurbanu (c. 1525/83),¹⁵⁶ po svemu sudeći zakonita supruga¹⁵⁷ Selima II (1566/74) i sultanija majka (1574/83) u vrijeme Murata III (1574/95). Slijedila je Safije (c. 1550-1619),¹⁵⁸ supruga¹⁵⁹ Murata III. i sultanija majka u vrijeme Mehmeda III (1595-1603). Najmoćnija je bila Kosem Mahpejker (c. 1589-1651),¹⁶⁰ supruga¹⁶¹ Ahmeda I (1603/17) i sultanija majka (1623/51, s prekidima) u vrijeme Murata IV (1623/40) i Ibrahima I (1640/48), kao i na početku vladavine unuka Mehmeda IV (1648/87). Hatidže Turhan (1625/83),¹⁶² miljenica sultana Ibrahima, bila je, uz Kosem, vladarica u vrijeme sina Mehmeda IV. Opće je prihvaćeno da je vladavina sultanija majki završila u vrijeme Hatidže Turhan, dolaskom velikog vezira Mehmed-paše Ćuprilića 1656. godine.¹⁶³ Dolaskom Ćuprilića, Hatidže Turhan se povukla, ali nije u potpunosti nestala s političke scene.¹⁶⁴

¹⁵⁴ Evlija Čelebi, *Putopis; odlomci o jugoslovenskim zemljama*, preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović. Sarajevo: Veselin Masleša, 1979: 431.

¹⁵⁵ Izraz "vrijeme vladavine žena" (tur. *kadınlar saltanatı*) uveo je 20-ih godina 20. stoljeća Ahmed Refik, autor djela o moćnim osmanskim ženama, čije sudjelovanje u vlasti nije prikazao u pozitivnom svjetlu. Djelo nosi naslov *Kadınlar saltanatı* (M. P. Pedani, »Safiye's Household and Venetian Diplomacy«: 10).

¹⁵⁶ Nurbanu je možda bila mletačkog podrijetla i možda se zvala Cecilia Baffo ili Cecilia Venier, a postoji i teorija da je bila židovskog podrijetla (Özlem Kumrular, *Haremde Taht Kuranlar Nurbanu ve Safiye Sultan*. Istanbul: Doğan Kitap, 2017: 18-22, 74-75, 181).

¹⁵⁷ L. Peirce, *The Imperial Harem*: 93-94; M. P. Pedani, »Safiye's Household and Venetian Diplomacy«: 17; Ö. Kumrular, *Haremde Taht Kuranlar Nurbanu ve Safiye Sultan*: 116-117.

¹⁵⁸ Najčešće se javlja teorija da je Safije bila albanskog podrijetla (Ö. Kumrular, *Haremde Taht Kuranlar Nurbanu ve Safiye Sultan*: 183-185).

¹⁵⁹ M. P. Pedani, »Safiye's Household and Venetian Diplomacy«: 18.

¹⁶⁰ Najčešće se javlja teorija da je Kosem bila grčkog podrijetla (Özlem Kumrular, *Kösem Sultan; İktidar, Hırs, Entrika*. Istanbul: Doğan Kitap, 2015: 14-19).

¹⁶¹ Ö. Kumrular, *Haremde Taht Kuranlar Nurbanu ve Safiye Sultan*: 116.

¹⁶² Pretpostavlja se da je Hatidže Turhan bila ruskog podrijetla (Erhan Afyoncu i Uğur Demir, *Turhan Sultan*. Istanbul: Yeditepe, 2015: 28).

¹⁶³ L. Peirce, *The Imperial Harem*: 256-258.

¹⁶⁴ E. Afyoncu i U. Demir, *Turhan Sultan*: 143-145, 207.

Strani diplomati poklanjali su veliku pažnju sultanijama majkama.¹⁶⁵ Prigodom stupanja na vlast Murata III, Mlečani su predali darove i njegovoj majci Nurbanu, a ona je obećala da će se za njih zalagati kod sultana.¹⁶⁶ Sudeći po mletačkom iskustvu, Nurbanu, koja je možda bila mletačkog podrijetla, nije marila za kvalitetu poklona, već ga je smatrala znakom poštovanja koje je očekivala od svih vladara, a posebno od dužda. Mlečanima je bilo jasno da je od vitalne važnosti držati je zadovoljnom, pa su je darivali sve do njene smrti. Zadnje godine života (1583), na nagovor baila Morosinija, spriječila je osmanski napad na Kretu.¹⁶⁷ Mlečani su održavali dobre odnose i sa sultanijom Safije. U par navrata pisala je u Veneciju, preporučala očuvanje dobrih odnosa sa sultanom, obećavala da će se kod njega založiti za Mlečane, slala darove (1589), spominjala svoju pomoć novom bailu (1599).¹⁶⁸ Dubrovački poklisari su 1633. godine šifrom napisali da je novi mletački bailo poslao sultaniji Kosem mnogo svile i sukna protkanoga zlatom, a ona mu je uzvratila s pet kaftana.¹⁶⁹

Dubrovčani su iznenađujuće rijetko spominjali sultanije majke. Vlasti su 1579. godine odgovorile poklisarima da će razmotriti ono što su napisali o sultaniji majci Nurbanu i njevoj kćeri Ismihan.¹⁷⁰ Možda su poklisari predložili da se dotičnim moćnim ženama pokloni konkretna pažnja, ali to ne možemo sa sigurnošću tvrditi. U svakom slučaju, ništa se u odnosu na Nurbanu i Ismihan nije promijenilo. U izvještaju Papinskoj kuriji o Osmanlijama (1574), Franco Gondola se osvrnuo na djecu Selima II. Naveo je da djeca potječu od više žena, a Nurbanu uopće nije spomenuo.¹⁷¹

Sudeći po jednom pismu dubrovačkih vlasti, sultanija Safije im je 1586. godine uputila pismenu preporuku za neke Židove. Vlasti su joj preko poklisara poručile da će, želeći uslužiti Njeno Veličanstvo, za te židovske obitelji učiniti

¹⁶⁵ Ö. Kumrular, *Haremde Taht Kuranlar Nurbanu ve Safiye Sultan: 233-237, 267-268, 273, 277-280, 316-325.*

¹⁶⁶ I "Documenti Turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia, ur. Maria Pia Pedani Fabris i Alesio Bombaci. Venezia: Ministero per i beni culturali e ambientali, 1994: 285.

¹⁶⁷ J. Raby, »The Serenissima and the Sublime Porte: Art in the Art of Diplomacy, 1453-1600.«: 100-101. *Inventory of the Lettere e Scritture Turchesche in the Venetian State Archives*, ur. Maria Pia Pedani. Leiden, Boston: Brill, 2010: 73; Ö. Kumrular, *Haremde Taht Kuranlar Nurbanu ve Safiye Sultan: 233-235.*

¹⁶⁸ I "Documenti Turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia: 251; *Inventory of the Lettere e Scritture Turchesche in the Venetian State Archives: 142.*

¹⁶⁹ DA 17, sv. 1824, br. 20.

¹⁷⁰ *Let. Lev.* sv. 33, f. 247v.

¹⁷¹ J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, sv. 2/2: 328.

sve što je u njihovoj moći.¹⁷² Safije se u pismu založila za članove konvertitskih obitelji Valenzin i Mazaod, koji su s Apeninskog poluotoka došli u Osmansko Carstvo, gdje su se vratili izvornoj vjeri, a potom htjeli doseliti u Dubrovnik. Međutim, Crkva se oštro usprotivila dolasku Valenzina i Mazaoda, pa su vlasti za-nemarile zahtjev sultanije Safije i odlučile ih protjerati. Ipak su ostali, i to nakon što su svoju jaku vezu sa sultanijom Safije Dubrovčanima ponudili na uslugu.¹⁷³

Majka sultana Mustafe I. bila je podrijetlom iz Abhazije, a njeno ime nije točno utvrđeno. Nije pripadala krugu moćnih sultanija majki. Dubrovčani o njoj nisu napisali ni slova. Ali, ona se javlja u dubrovačkoj književnosti, u *Osmanu*, epu Ivana Gundulića (1589-1638). Središnji lik je sultan Osman II (1618/22), središnji događaj je osmansko-poljska bitka kod Hotina 1621. godine,¹⁷⁴ ali okosnica djela zapravo je sudbina i opstanak Dubrovačke Republike.¹⁷⁵ U *Osmanu* se javlja majka princa Mustafe, a stručnjaci smatraju da je to naj-zanimljiviji i najoriginalniji ženski lik u ukupnom Gundulićevu stvaralaštvu.¹⁷⁶ Mustafina majka htjela je ukloniti Osmana i vratiti sina na vlast,¹⁷⁷ i to zbog njezine želje za moći i vlasti. Nije bila lijepa, nego lukava, vješta, okretna, uporna.¹⁷⁸ Usto je bila i uvrijeđena, osvetoljubiva, ambiciozna i proračunata,

¹⁷² *Let. Lev.* sv. 35, f. 150, 150v.

¹⁷³ Vesna Miović, *Židovski rodovi u Dubrovniku*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne zna-nosti HAZU u Dubrovniku, 2017: 180.

¹⁷⁴ Osman je došao na vlast kao trinaestogodišnji dječak, u vrijeme kada njegova majka Mah-firuz, prva linija zaštite, po svemu sudeći više ni je bila živa (Ö. Kumrular, *Kösem Sultan*: 144-145). Stoga su mu glavni saveznici i savjetnici bili učitelj Omer-efendija, koji se u epu *Osman* spominje kao "hodža", i kapudan-paša Ali-paša. Dio Porte koji je bio nezadovoljan neuvjerljivom osmanskom pobjedom kod Hotina i zalagao se za nastavak ratovanja, nagovorio je sultana da korjenito reorga-nizira centralnu vojsku. Spahije i janjičari su osjetili opasnost, a i nije im bilo do ratovanja. Prova-lili su u Topkapi saraj, postavili na tron maloumnog princa Mustafu, Osmana zatvorili u zatvor Sedam kula i uskoro ga pogubili. U prvom regicidu u povijesti Osmanskog Carstva prste su imali princ Mustafa, njegova majka i njegov šurjak Daut-paša. Vidi: Baki Tezcan, »The 1622 Military Rebellion in Istanbul: A Historiographical Journey.« *International Journal of Turkish Studies* 1/2 (2002): 25-27; Gábor Ágoston i Bruce Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. New York: Infobase Publishing, 2009: 446-447; Ö. Kumrular, *Kösem Sultan*: 157-158.

¹⁷⁵ Stjepan Ćosić i Nenad Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi*. Zagreb - Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005: 55-56.

¹⁷⁶ Nikola Ivanišin, »Iskre iz Gundulićeva "Osmana".« *Republika* 7 (1955): 530; Rafo Bogišić, »Mustafina mati - jedan lik iz Gundulićeva "Osmana".« *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 7 (1965): 92.

¹⁷⁷ Mustafa I, poznat i kao Ludi Mustafa, vladao je prije Osmana II, a na vlast se vratio poslije Osmanove smrti (1617/8, 1622/3).

¹⁷⁸ *Nije lijepa, nu hitrosti zna s kojom se vid zasljepi...* (Ivan Gundulić, *Osman*, prir. Franjo Švelec. Zagreb: Školska knjiga, 1974: 22; 2. pjevanje, 191-192).

svoga zeta Daut-pašu gurala je u prvi plan zavjere i obećavala mu da će s njim dijeliti vlast.¹⁷⁹ Kroz usta velikog vezira Dilaver-paše, Osmanova saveznika, Gundulić je opisuje kao vješticu:

*Ona sama usred tmina,
u najguše doba noći,
kad zasjede ke zapina
zovuć pakô k svôj pomoći,
s lijevom nogom stane izutom
raspasanoj u haljini
prospe kose, crnijem prutom
oko sebe krug učini;*

.....

*Zgrade ori, njive hara
trijeskom, gradom, zlom godinom;
priobraža se i pritvara
pticom, zvirim, dubom, stinom.*¹⁸⁰

Sultan Murat IV. sjeo je na tron u dvanaestoj godini života (1623), a do 1632. zapravo je vladala njegova majka Kosem. Tridesetih godina 17. stoljeća, u skladu sa zakonima o osiguranju stabilne vlasti, Murat je odlučio ubiti svu svoju braću.¹⁸¹ Zadnji na redu je bio Ibrahim, kojemu je psiha bila teško narušena jer je dugo živio u kućnom pritvoru uobičajenom za prinčeve tog doba¹⁸² i svakog časa očekivao krvnika. Izgleda da je Murat zaista bio potpisao odluku o Ibrahimovom pogubljenju, međutim Kosem ga je uvjeravala da Ibrahim više nije među živima.¹⁸³ Tako je spasila život jedinom prijestolonasljedniku, jer su

¹⁷⁹ *A i Mustafa što užive, car će imenom biti samo: prave opravljat sudit krive, vladat svijetom mi imamo* (riječii Mustafine majke upućene Daut-paši; I. Gundulić, *Osman*: 212; 17. pjevanje, 697-700).

¹⁸⁰ I. Gundulić, *Osman*: 21-22 (12. pjevanje, 136-145, 171-175). Opširnije o liku Mustafine majke: R. Bogišić, »Mustafina mati - jedan lik iz Gundulićeva "Osmana"«: 84-99.

¹⁸¹ Princip bratoubojstva, koji je ozakonio sultan Mehmed Osvajač, s vremenom je odbačen. Sultan Ahmed I (1603/17) nije dao ubiti svoga brata Mustafu. Iako je Ahmed I. imao više sinova, od kojih je najstariji bio Osman, ipak ga je na tron naslijedio Mustafa. Bio je to presedan u povijesti Carstva i uvod u potpuno odbacivanje bratoubojstva i uvođenje principa seniorata u nasljeđivanju osmanskog trona (G. Ágoston i B. Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*: 22, 409).

¹⁸² Prinčevi su živjeli zatvoreni u takozvanom kavezu (tur. *kafez*), više prostorija u sklopu kompleksa harema u Topkapi saraju, na uglu dvorišta koje je pripadalo rezidenciji sultanije majke (G. Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power*: 178).

¹⁸³ Aylin Görgün-Baran, »A Woman Leader in Ottoman History: Kösem Sultan (1589-1651)«, u: *Women Leaders in Chaotic Environments*, ur. Şefika Şule Erçetin. Cham: Springer International Publishing AG, 2016: 80.

Muratovi sinovi pomrli u mladoj dobi. Kad je Murat 1640. godine umro, Ibrahim je postavljen na tron. Poklisari su u Dubrovnik poslali šifriranu poruku: “*Il Gran Signore jes lud, quasi mahnit.*”¹⁸⁴ Dubrovčanin Frano Crasso, liječnik velikog vezira Kemankeš Kara Mustafa-paše, napisao je da je sultan zbog boravka u kućnom pritvoru postao melankolik i hipohondar i da ispočetka nije bio u stanju općiti sa ženama, što se zahvaljujući lijekovima promijenilo.¹⁸⁵ Inače, dubrovački poklisari su bili zadivljeni Ibrahimovom bijelom puti i ljepotom. Istanbulska javnost se slagala da u carskoj obitelji nije bilo tako lijepog sultana.¹⁸⁶

Dolaskom Ibrahima na vlast, utjecaj njegove majke Kosem opet je ojačao. Ali čim je došao pod utjecaj harema, Kosem je pala u drugi plan. Zato ga je pokušala svrgnuti, a zavjeru je skovala s odanim joj velikim vezinom Salih-pašom (1647). Zavjera je propala, paša je pogubljen, a Kosem prognana iz Topkapi saraja. U ljeto 1648. godine Ibrahimu su janjičari došli glave.¹⁸⁷ Naslijedio ga je sedmogodišnji sin Mehmed IV. Poklisari su pisali da je u stvarnosti vlast dodijeljena staroj kraljici majci (Kosem), šefu bijelih eunuha (tur. *kapu ağası*), bostandži-baši i glavnom defterdaru.¹⁸⁸ Ispustili su spomenuti Mehmedovu majku Hatidže Turhan. Kosem i Hatidže Turhan su bile na čelu dviju oštro sukobljenih frakcija. Deblji kraj je 1651. izvukla Kosem.¹⁸⁹

Dubrovački poklisari su 1646. pisali da su ih sultan Ibrahim i veliki vezir Salih-paša natjerali da sultaniji majci Kosem predaju dar. Smatrajući da nema ju izbora, oni su to i učinili. Vlasti su im zgranuto odgovorile da takvo nešto nije *adet*. Dubrovčani su, naime, predavali dar svim udatim sultanijama, uključujući udovice,¹⁹⁰ ali ne i sultanijama majkama. Taj će se dar, ne dao Bog, sigurno tražiti i ubuduće, i mogao bi biti uvod u nove zahtjeve za darovima. Poklisari to po cijenu života moraju odbiti jer će svaka novina, čak i beznačajna, a kamoli tako velika, dovesti do povećanja harača. Krajnji rezultat će biti

¹⁸⁴ DA 17, sv. 1826, br. 2.

¹⁸⁵ *Il Gran Signore per la prigionia passata haveva contratto una malinconia ipocondriaca che lo haveva reso stupido in modo che per alcun tempo che è uscito al governo, è stato perplesso et attonito non havendosi potuto congiunger con le done, ma poi dopo li rimedi ha cominciato praticarle come con effetto si sentirà fra breve...* (DA 17, br. 1861, br. 11).

¹⁸⁶ *...tanto bello, e tanto gratto questo Gran Signore che tutti affermano, che non s'abbi visto mai nella Casa Ottomana un Re tanto bello, come lui, e quando io lo vide, mi maravigliai della sua gran bellezza e bianchezza* (DA 17, sv. 1885, br. 8. Vidi i: DA 17, sv. 1899, br. 6).

¹⁸⁷ DA 17, sv. 1830, br. 6-7, 16.

¹⁸⁸ DA 17, sv. 1830, br. 6.

¹⁸⁹ G. Ágoston i B. Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*: 262-263, 370, 403.

¹⁹⁰ DA 17, sv. 1830, br. 3.

propast i nestanak dubrovačke države.¹⁹¹ Kad su u proljeće 1647. godine u Istanbul krenuli novi poklisari harača, vlasti su ih upozorile da će veliki vezir Salih-paša po svoj prilici i od njih tražiti dar za sultaniju Kosem. Neka se pokušaju othrvati i opravdati dubrovačkim siromaštvom i činjenicom da taj dar nije uobičajen. Ako ne budu mogli odbiti, neka nipošto ne dopuste da dar sultaniji preda veliki vezir, i to sa svojim darom, kako je učinio prošle godine. Neka poduzmu sve da ga predaju osobno,¹⁹² a Salih-paši mogu dati do 100 dukata da im organizira susret s njom. Ili, neka joj dar isporuče preko dragomana. Lako je moguće, dodale su vlasti, da je paša mrtav ili maknut s položaja. Dar sultaniji sastojao se od 12 komada satena, dvije velike svijeće i nekoliko kutija slatkiša.¹⁹³ Upravo kako su Dubrovčani predvidjeli, Salih-paša je pogubljen u kolovozu 1647. godine. Budući da je sultanija Kosem tada pala u nemilost, lako je prekinuta nova praksa da joj Dubrovčani davaju dar.

U vrijeme vladavine Mehmeda IV. nekoliko je godina trajala najozbiljnija kriza u odnosima Dubrovačke Republike s Portom. Čim je 1676. godine na položaj velikog vezira došao Kara-Mustafa, optužio je Dubrovčane da su za protekloga Kandijskog rata osmanskim trgovcima naplaćivali previsoku carinu i zatražio vrlo veliku odštetu. Optužba je bila neutemeljena, ali to nije značilo ništa. Dubrovčani su shvatili da im jedino preostaje pregovorima smanjiti iznos navodne odštete. Poklisari harača poduzimali su sve što su mogli, od pribjegavanja biranim diplomatskim metodama do potrage za osloncem na Porti. Više su puta bezuspješno pokušali naći načina da sultanovoj majci Hatidže Turhan predaju memorijal i zatraže njenu pomoć. Nije bilo moguće doći ni do šefa crnih eunuha (tur. *kızlar ağası*).¹⁹⁴

Sve u svemu, jedina sultanija majka kojoj su Dubrovčani dobrovoljno namjeravali ukazati pažnju bila je Hafsa, majka Sulejmana Veličanstvenog. Vlasti su 1520. godine napisale poklisarima da sami procijene treba li joj štogod pokloniti prigodom Sulejmanova stupanja na vlast. Na dar mogu potrošiti 50 zlatnika.¹⁹⁵ Nije poznato kako su postupili.

¹⁹¹ *Let. Lev.* sv. 49, f. 149v, 150.

¹⁹² Izgleda da se samo sultanija majka slobodnije kretala i imala prilike privatno razgovarati s dostojanstvenicima Porte, ali pod uvjetom da je pažljivo pokrivena velom (L. Peirce, *The Imperial Harem*: 143). Otuda možda dolazi dubrovačko uvjerenje da će se poklisari uspjati sastati sa sultanijom Kosem osobno.

¹⁹³ *Let. Lev.* sv. 49, f. 195-196.

¹⁹⁴ *DA* 17, sv. 1833, br. 9.

¹⁹⁵ *Let. Lev.* sv. 19, f. 173-173v.

Spomenimo na kraju i Hurem, koja nije živjela dovoljno dugo da postane sultanija majka. Promjene koje je uvela omogućile su rast moći sultanija i sultanskih miljenica. Čini se da su je poklisari nešto češće spominjali, a vlasti su te vijesti u dva navrata prosljedile papi i potkralju Napulja; jednom, kad se sa kćeri Mihrimah i zetom Rustem-pašom spremala provesti zimu u Jedrenima (1551),¹⁹⁶ i drugi put kad je svrgnuti Rustem-paša njenom zaslugom ostao živjeti u Istanbulu (1554).¹⁹⁷ Na početku izvještaja papi o Osmanskom Carstvu, Frano Gondola je istaknuo da je imao prilike razgovarati s plemićima koji su za zadnjeg osmansko-mletačkog rata (1570/3) bili poklisari harača. Od njih je čuo mnoge pojedinosti o Osmanlijama i zaključio da mu je dužnost prenijeti ih papi. Nastavio je opisom Hureminih (*Rossane, Rossa*) napora da osvoji Sulejmanovo srce i ukloni njegova najstarijeg sina Mustafu. Gondola tvrdi da su Hurem u akciji osvajanja Sulejmana pomogli savjeti Židovke Strongile,¹⁹⁸ koja je inače bila poznata kao povjerljiva osoba njegove majke Hafse.¹⁹⁹

Dubrovačani su i u drugoj polovini 17. i u 18. stoljeću u nekoliko navrata spominjali sultanove majke i miljenice.²⁰⁰

Sultanije Kameršah i Humašah, kćeri Ahmed-paše Hercegovića

U razdoblju od 1419. do 1426. godine, Dubrovčani su od osmanskih vazala, vojvoda Sandalja Hranića i Radoslava Pavlovića, kupili Konavle. Hraniću su platili 12.000 dukata i obavezali se na godišnji tribut od 500 perpera. Dali su mu

¹⁹⁶ *Let. Lev.* sv. 25, f. 27v.

¹⁹⁷ *Let. Lev.* sv. 25, f. 256v.

¹⁹⁸ J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, sv. 2/2: 323-324.

¹⁹⁹ Maria Pia Pedani, »Kira e sultane nel Cinquecento ottomano.«, u: *Non solo verso Oriente. Studi sull'Ebraismo in onore di Pier Cesare Ioly Zorattini*, ur. Maddalena Del Bianco Cotrozzi, Riccardo Di Segni i Marcello Massenzio. Firenze: Leo S. Olschki Editore, 2014: 348-351; Ö. Kurnular, *Haremde Taht Kuranlar Nurbanu ve Safiye Sultan*: 79-80.

²⁰⁰ Dana 16.8.1665: *al 2 Agosto Valide da qui parti per Constantinopoli* (DA 17, sv. 1841, br. 4); dana 21.6.1668: *la Reina Madre all'11 del corente parti per Constantinopoli, essendoli stato destinato per chonachia il Musaip Passa e fu accompagnata dall'istesso Re cinque giornate* (DA 17, sv. 1842, br. 3); dana 11.7.1671: *Delle novita da qui non potiamo scriverli cosa alcuna solo che di certo è venuta la hasechi Sultana alla Planina con 40 cochi di zitelle di sua Corte accompagnata da Ciausc Basci homo di Priepoglie come altre volte li scrissimo assai voluto da Gran Signore* (DA 17, sv. 1833, br. 1); dana 19.4.1755: *Sulla nave Reale partita per Alessandria è stata imbarcata la Basc Kadun, o sia prima Dama del deffonto Sultano, per proseguire dall'Egitto il suo pellegrinaggio alla Mecca* (DA 18, sv. 3165, br. 6).

i imanje u Župi dubrovačkoj i neke palače u gradu Dubrovniku. Hranić, njegova braća Vuk i Vukac, i Vukčev sin Stjepan dobili su status dubrovačkih plemića.²⁰¹

Hranića je naslijedio njegov nećak Stjepan Vukčić Kosača. Kad je Kosača 1466. godine umro, njegovi sinovi Vladislav, Vlatko i Stjepan naslijedili su novac koji je njihov otac pohranio u Dubrovniku.²⁰² U nasljeđu je bilo i pravo na posjede na području Republike, odnosno na ubiranje prihoda s tih posjeda.²⁰³ U arhivskim izvorima iz vremena kojim se bavimo, ti se prihodi navode kao “provizija za Konavle” ili samo “provizija”.²⁰⁴ Kosačini sinovi su na ime provizije primali po 48 zlatnika.²⁰⁵

Stjepan, najmlađi sin Stjepana Vukčića Kosače, rodio se 1456. ili 1459. godine. Neki istraživači smatraju da je odgojen u Dubrovniku.²⁰⁶ Po svemu sudeći, 1473/4. godine svojevljno je otišao u Istanbul, gdje je prihvatio islam i dobio ime Ahmed.²⁰⁷ Pod tim se imenom prvi put javlja u fermanu koji je Mehmed Osvajač 1474. godine uputio Dubrovčanima.²⁰⁸ Ahmed Hercegović brzo je napredovao za vladavine čak trojice sultana. Počeo je kao zastavnik (tur. *mîr-i alem*), zatim je vršio dužnosti sandžakbega, beglerbega i kapudan-paše. Čak pet puta bio je

²⁰¹ Dubrovčani su Radoslavu Pavloviću platili 12.000 dukata, dali mu kuću u gradu, još 1.000 dukata i nešto zemlje u Konavlima. Njemu i njegovim nasljednicima potvrdili su status dubrovačkih plemića. Opširnije o dubrovačkoj kupovini Konavala i pratećim problemima: Niko Kapetanić i Nenad Vekarić, *Stanovništvo Konavala*, sv. 1. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1998: 26-33. Vidi i: Niko Kapetanić, *Konavle u XV stoljeću*. Gruda: Matica hrvatska Konavle, 2011; Nada Grujić i Danko Zelić, »Palača vojvode Sandalja Hranića u Dubrovniku.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 48 (2000): 1-88.

²⁰² Osmanlije su se u nekoliko navrata obraćali Dubrovčanima zbog podjele novca između braće Vladislava, Vlatka i Stjepana. Vidi: Ćiro Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive.« *Glasnik Zemaljskog muzeja* 1/1 (1911): 30-32, 36, 39-40, 92-93; Ivan Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV vijeku*, Beograd: SAN, 1952: 200; Gliša Elezović, *Turski spomenici*, sv. 1. Beograd: Srpska Kraljevska Akademija, 1940: 271-279, 599-607, 628; Boško I. Bojović, *Raguse et l'Empire Ottoman (1430-1520)*. Paris: Association Pierre Belon, 1998: 225-226, 237-239, 295, 298-299.

²⁰³ *Let. Lev.* sv. 24, f. 250-250v. Prema podacima iz 1539. godine, Valentin Franov Sorgo i Orsat Nikolin Sorgo su za osmogodišnji najam posjeda (kuće/kuća i vinograda) Ahmed-pašinim nasljednicima isplatili 66 dukata (*Let. Lev.* sv. 22, f. 35v). Vidi i: T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI vijeku*: 348; G. Elezović, *Turski spomenici*, sv. 1: 280-282.

²⁰⁴ *Let. Lev.* sv. 17, f. 72v, 85, 110v.

²⁰⁵ Mihajlo Dinić, »Dubrovački tributi; Mogoriš, Svetodmitarski i Konavoski dohodak, Provižun braće Vlatkovića.« *Glas SKA* 168 (1935): 742.

²⁰⁶ G. Elezović, *Turski spomenici*, sv. 1: 591, 593.

²⁰⁷ Petar Vrankić, »Stjepan/Ahmed-paša Hercegović (1456?-1517) u svjetlu dubrovačkih, talijanskih i osmanskih izvora. Kontroverzne teme iz života Stjepana/Ahmed-paše Hercegovića.« *Hercegovina. Časopis za kulturno i povijesno naslijeđe* 3 (2017): 33.

²⁰⁸ Ferman je izdan 24. rujna 1474. godine (Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive.«: 39-40).

i veliki vezir. Godine 1481. ili 1484. oženio se sultanijom Hundi, kćeri Bajazita II. Bio je Bajazitova povjerljiva osoba i savjetnik.²⁰⁹ Ahmed-paša je bio veoma naklonjen Dubrovčanima.²¹⁰

Ahmed-paša je konavosku proviziju od 48 zlatnika primao od poklisara harača.²¹¹ Poslije njegove smrti 1517, primali su je njegovi nasljednici.²¹² To su bila djeca iz pašina braka sa sultanijom Hundi (umrla prije 1503)²¹³ i, poslije smrti Hundi, iz veze s konkubinom koja se najvjerojatnije zvala Perihal-hatun (umrla 1519).²¹⁴ Godine 1563/4. dubrovački dragoman je naveo da 48 zlatnika primaju pašina djeca koju je imao "s dvije žene, to jest s robinjom i zakonitom ženom".²¹⁵

Sačuvane su tri priznanice koje su izdale Ahmed-pašine kćeri, sultanije Kameršah i Humašah (Huma). Humašah i Kameršah su, zajedno s bratom Ahmed-begom,²¹⁶ 1541. godine primile 48 zlatnika od poklisara Đona i Stijepa. Na dokumentu je samo Kameršahin pečat. Sudeći po priznanici iz 1548. godine, poklisari Jerko Gradi i Đivo Sorgo predali su 48 zlatnika "ovoj strani". Na priznanici su dva pečata. Jedan pripada Humašah, a čini se da je i drugi njezin.²¹⁷ Sudeći po istom pečatu, ona je primila novac i 1550. godine.²¹⁸

²⁰⁹ Heath W. Lowry, *Hersekzâde Ahmed Paşa: An Ottoman Statesman's Career & Pious Endowments*. Istanbul: Bahçeşehir University Press, 2011: 13-17; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, sv. 2: 536, 637; Behija Zlatar, »O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću.« *Prilozi Instituta za istoriju* 14/15 (1978): 90; M. Ç. Uluçay, *Padışhların Kadınları ve Kızları*: 27.

²¹⁰ T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*: 28-30, 40-41, 43, 51, 57, 81, 101.

²¹¹ *Let. Lev.* sv. 17, f. 29, 39v, 50v, 72v, 85, 108v, 127v, 138; sv. 19, f. 59v, 78v; G. Elezović, *Turski spomenici*, sv. 1: 608-609; Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive.«: 141. Opširnije o Ahmed-pašinoj braći Vlatku i Vladislavu i njihovim nasljednicima: M. Dinić, »Dubrovački tributi; Mogoriš, Svetodimarski i Konavoski dohodak, Provižun braće Vlatkovića.«: 742-745.

²¹² *Let. Lev.* sv. 19, f. 152v, 167, 191v, 228v, 247; sv. 20, f. 33, 55, 87v, 118, 192v, 255; sv. 21, f. 4v, 47v, 127; sv. 22, f. 125v, 226; sv. 23, f. 23, 77v, 148v, 200v; sv. 24, f. 64; sv. 25, f. 39; sv. 27, f. 2v, 125, 127v; sv. 28, f. 265; sv. 29, f. 70v, 161, 277; sv. 30, f. 78, 79, 181, 215v, 217; sv. 30, f. 181v; sv. 33, f. 14, 93v, 132, 135, 171, 254v; sv. 34, f. 68, 138, 204v; sv. 35, f. 42v, 85v, 126, 189v.

²¹³ Hedda Reindl-Kiel, »Some notes on Hersekzade Ahmed Pasha, his Family and his Books.« *Journal of Turkish Studies* 40 (2013): 316.

²¹⁴ H. W. Lowry, *Hersekzâde Ahmed Paşa: An Ottoman Statesman's Career & Pious Endowments*: 18.

²¹⁵ *Acta Turcarum*, sv. E 20, br. 29b.

²¹⁶ U priznanici piše da su sultanija Kameršah, sultanija Humašah i Ahmed-beg primili prihod od imovine njihova djeda. Po tome se može zaključiti da im je Ahmed-beg bio brat (*Acta Turcarum*, sv. E 14, br. 36; 1. dekada rebiulevvela 948; konac lipnja i početak srpnja 1541).

²¹⁷ *Acta Turcarum*, br. 2199 (18. safer 955; 29.3.1548). Pečat je prvi put bio vrlo loše otisnut, pa je logično da ga je Humašah iznova otisnula. Truhelka je ovu priznanicu pogrešno pripisao Ahmed-pašinim sinovima Mustafi i Aliju (Ć. Truhelka, »Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive.«: 161).

²¹⁸ *Acta Turcarum*, sv. E 20, br. 41 (3. dekada rebiulahira 957; svibanj 1550).

Slika 2. Priznanica sultanija Humašah i Kameršah i Ahmed-bega da su iz ruku poklisara Stjepka i Čoka (Stjepan Antun Gozze i Ivan Nikola Palmota) primili 48 zlatnika na ime prihoda s posjeda njihova djeda za 948. godinu. Na dokumentu je samo Kameršahin pečat; 1. dekada rebiulevvela 948; konac lipnja i početak srpnja 1541 (*Acta Turcarum*, sv. E 14, br. 36)

U lipnju 1523. godine jedna od Ahmed-pašinih kćeri sa suprugom Mehmed-begom Alibegovićem, novim hercegovačkim sandžakbegom, stigla je u Mostar.²¹⁹ S njima je bio i sin.²²⁰ Dubrovčani navode da je supruga novog sandžakbega, koja je kći pokojnog Ahmed-paše Hercegovića, rođena u braku sa sultanovom kćeri.²²¹ Opće je prihvaćeno da je riječ o Humi, premda se čini da bi mogla biti i Kameršah.²²²

Mehmed-beg je potjecao iz ugledne begovske obitelji Mihalbegović, čiji su pripadnici bili na visokim položajima u Istanbulu i u osmanskim provincijama. Pripadao je i utjecajnom krugu uglednika koji su bili okupljeni oko Ahmed-paše

²¹⁹ T. Popović, »Spisak hercegovačkih namesnika u XVI veku.«: 96; M. Dinić, »Dubrovački tributi; Mogoriš, Svetodmitarski i Konavoski dohodak, Provižun braće Vlatkovića.«: 742.

²²⁰ *Acta Consilii Rogatorum* (dalje: *Cons. Rog.*), serija 3, sv. 37, f. 117, 122, DAD.

²²¹ *Cons. Rog.* sv. 37, f. 105; T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*: 140. Dubrovački poklisari poklonili su joj tkanine i slatkiše.

²²² H. W. Lowry, *Hersekzâde Ahmed Paşa*: 17; H. Reindl-Kiel, »Some notes on Hersekzade Ahmed Pasha, his Family and his Books.«: 316-317. Što se tiče Ahmed-pašinih sinova, opće je poznato da je imao Ali-bega i Mustafa-bega, a spominju se i Mehmed-beg i Ahmed-beg (Behija Zlatar, »Ahmed-paša Hercegović.«, u: *Herceg Stjepan Vukčić Kosača i njegovo doba*, ur. Munib Maglajlić. Mostar: Bošnjačka zajednica kulture "Preporod". Gradsko društvo Mostar, 2005: 182-183; H. Reindl-Kiel, »Some notes on Hersekzade Ahmed Pasha, his Family and his Books.«: 319).

Slika 3. Priznanica s pečatom sultanije Humašah kojom se potvrđuje da su poklisari Klimo i *Judo* (Klement Božo Gozze i Josip Martolica Giorgi) “ovoj strani” predali 48 zlatnika; 3. dekada rebiulahira 957; svibanj 1550 (*Acta Turcarum*, sv. E 20, br. 41)

Hercegovića.²²³ Dolaskom u Hercegovinu, beg je pokazao veliki interes za Ahmed-pašinu ostavštinu. Osim što je smatrao da mu, kao Ahmed-pašinu zetu, pripada dio provizije, počeo je preispitivati dubrovačka prava na Konavle. Zatražio je da mu svi posjednici zemlje u dijelu Konavala koji je nekoć pripadao Sandalju Hraniću dokažu svoja posjednička prava. Raspitivao se kod starijih Hercegovaca na koji su način Dubrovčani došli do Konavala. Izgleda da je zatražio da i Porta provede istragu. Možemo se samo pitati je li i koliko je njegova supruga imala udjela u toj akciji. Argumenti su, međutim, bili na strani Dubrovačke Republike. U isto vrijeme, Mehmed-beg je sa Stonjaninom Ivanom de Tanis skovao zavjeru za predaju Stona Osmanlijama. Dubrovačke vlasti su je brzo razotkrile, uhapsile Tanisa i podvrgnule ga teškoj torturi, pod kojom je umro. Izjalovio se i taj Mehmed-begov plan da zagradi u teritorij Dubrovačke Republike. Iz Hercegovine je otišao 1527. godine.²²⁴

²²³ T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*: 139; H. Reindl-Kiel, »Some notes on Hersekzade Ahmed Pasha, his Family and his Books.«: 317.

²²⁴ T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*: 139-143; Zdravko Šundrica, »Otrovi u Dubrovačkoj Republici.«, u: Zdravko Šundrica, *Tajna kutija dubrovačkog arhiva*, sv. 2. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009: 171-175; Nenad Vekarić, *Nevidljive pukotine. Dubrovački vlasteoski klanovi*. Zagreb - Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2009: 87.

U ožujku 1551. godine u Dubrovnik je iz Venecije došao Vlatko Kosača, unuk Vlatka, Ahmed-pašina brata. U isto je vrijeme stiglo pismo sultanije Hume, u kojemu od Dubrovčana traži da Vlatku dopuste da se koristi njenom imovinom i oplodi je.

Vlatko, izgleda, nije bio zadovoljan pregovorima s dubrovačkim vlastima, pa je ubrzo otputovao Humi u Istanbul i jednako se brzo vratio u Dubrovnik. Uskoro su stigla i dva fermana dubrovačkim vlastima kojima se zahtijevalo da utvrde zakonske osnove Vlatkovih tvrdnji da mu pripadaju kuća/kuće i imanje na dubrovačkom području. Vlasti su preko poklisara cijelo vrijeme kontaktirale s Humom i uspjele je uvjeriti u Vlatkove loše namjere.²²⁵ Na koncu, u listopadu 1551. godine u Dubrovnik je stigao ferman s tvrdnjom da prihodi od tog imanja pripadaju samo Humi: “ne dopustite spomenutom nevjerniku da se miješa u spomenute kuće i vinograde, nego neka su u posjedu spomenute sultanije i njoj šalžite prihod. Ako se spomenuti nevjernik bude miješao i pokrene li vlasničku tužbu, pošaljite ga na Vrata Sreće...”²²⁶ Poslije 1551. godine, sultanija Humašah više se ne spominje u arhivskim izvorima.

Fatma, sestra Derviš-paše

Prema dosadašnjim spoznajama, Derviš je bio rodом iz Bosne. Kroz sustav devširme doveden je u Istanbul, gdje se školovao i zatim uključio u janjičarski korpus bostandžija.²²⁷ Njegov strelovit i potpuno netipičan uspon započeo je 1603. godine, kada je na vlast došao sultan Ahmed I, i to ponajviše zahvaljujući Ahmedovoj majci, sultaniji Handan (?-1605). Iako ona nije bila moćna sultanija majka,²²⁸ ipak je imala dovoljno utjecaja da svoga štićenika Derviš-agu učini velikim sultanovim miljenikom.²²⁹ U lipnju 1604, kada je još bio vrlo mlad, Derviš je postao bostandži-baša,²³⁰ a početkom 1606. dobio je naslov vezira i položaj kapudan-paše. Nekoliko mjeseci kasnije, dospio je na položaj velikog vezira, a izgleda da je bio odgovoran za smrt svoga prethodnika. Dužnost velikog vezira vršio je svega šest mjeseci, nakon čega je pogubljen pod

²²⁵ *Let. Lev.* sv. 25, f. 6-7v.

²²⁶ *DA* 7/1.2 (fermani), sv. 4, br. 191; Gliša Elezović, »Nekretna dobra Ahmed paše Hercegovića u Dubrovniku izvor za pljačku Dubrovačke Republike.« *Prilozi za orijentalnu filologiju* 1 (1950): 70-71.

²²⁷ *Tur. bostanci*: sultanov vrtlar, odnosno povrtlar.

²²⁸ L. Peirce, *The Imperial Harem*: 127.

²²⁹ Günhan Börekçi, *Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmet (r. 1603-1617) and his Immediate Predecessors*. Columbus: Ohio State University, doktorska disertacija, 2010: 137.

²³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, sv. 3. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995: 362.

optužbom da je loše vodio državne poslove i tiranizirao narod i uglednike. Oni koji ga nisu voljeli, govorili su da je bio kripto-kršćanin i da je probio tunel od svoje palače do Topkapi saraja s namjerom da ubije sultana i njegove nasljednike i dokopa se trona. S druge strane, oni koji su trebali njegove usluge, laskali su mu iz petnih žila.²³¹ Među takvima su i bili Dubrovčani. Zapravo, Derviš-paša im se prvi obratio i ponudio pomoć. To nije neobično, jer su se dostojanstvenici bosanskog podrijetla i dubrovački diplomati izuzetno srdačno susretali. Sama mogućnost razgovora na materinjem jeziku činila je te dostojanstvenike posebno naklonjenima Dubrovčanima.²³²

Bostandžibaša Derviš počinje se spominjati u arhivskim spisima koncem 1604. godine, kada se obratio poklisarima i ponudio im takve usluge da su dubrovačke vlasti vrlo zadovoljno zaključile: “trebamo moliti Boga za sreću Njegova Gospodstva.”²³³ Dubrovčani su u to vrijeme tražili pomoć Osmanlija protiv Mlečana, koji su okupirali dubrovački otok Lastovo.²³⁴

Početkom 1605. godine Derviš-aga je zamolio Dubrovčane da organiziraju dolazak njegove obitelji u Istanbul. Zbog toga je njegov otac namjeravao doći u Dubrovnik.²³⁵

Poklisari Vlaho Sorgo i Petar Andrija Resti otputovali su iz Dubrovnika u lipnju 1605. godine, a u Nevesinju su im se pridružili Derviševa majka, sestra, zet i kum. Derviševa sestra se zvala Fatma. Njezin muž, janjičar Husein,²³⁶ putovao je kao pratilac poklisara.²³⁷ Putne troškove obitelji snosila je dubrovačka država, a poklisari su se prema njima ponašali kao prema “zaslužnim osobama.”²³⁸

²³¹ Opširnije o Derviš-paši vidi: G. Börekçi, *Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmet (r. 1603-1617) and his Immediate Predecessors*: 137, 199-240.

²³² V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 89, 155.

²³³ *Let. Lev.* sv. 41, f. 18v.

²³⁴ *Let. Lev.* sv. 41, f. 19v. Godine 1602. počela je pobuna Lastovaca protiv povećanja obaveza (povećanje kneževе plaće i obaveza popravka njegova dvora, obaveza izgradnje dvaju zatvora, itd) koje im je nametnula Dubrovačka Republika. Urotnici su se obratili Mlečanima, koji su 1603. godine okupirali otok. Kriza je razriješena 1606. godine. Nova istraživanja su dokazala da je pobunu potaknula grupa starosjedilačkih lastovskih plemića koji su izgubili vladajući položaj. Shvativši da ga u okviru Dubrovačke Republike neće moći vratiti, u sukob su uključili Mlečane. Vidi: Nenad Vekarić, »Lastovski pobunjenici 1602. godine.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 43 (2005): 43-73.

²³⁵ *Let. Lev.* sv. 41, f. 30.

²³⁶ *Let. Lev.* sv. 41, f. 30.

²³⁷ Poklisari harača uvijek su putovali u pratnji jednog ili dvojice janjičara (*Let. Lev.* sv. 33, f. 98v; sv. 44, f. 22-27).

²³⁸ *Let. Lev.* sv. 41, f. 43.

Dolaskom u Istanbul, poklisari su se u više navrata sreli s Dervišem. Oni su njemu poklonili svilu, on je njima pomogao u oslobađanju jednog dubrovačkog broda. Oni su mu darovali 40 dukata, a on njih obavijestio da su Osmanlije osvojili Ostrogon. Kada je koncem 1605. ili početkom 1606. godine dobio naslov vezira, njemu su poklonili 100 cekina, a njegovoj “supruzi” komad satena i dvije velike pozlaćene svijeće.²³⁹ Derviš je uskoro postao kapudan-paša. Dubrovčani su njemu i njegovoj majci predali prigodne darove.²⁴⁰ Zbog velike pašine naklonjenosti Republici, majku su darivali i nekoliko mjeseci kasnije.²⁴¹

Dana 26. svibnja 1606. godine poklisari Sorgo i Bassegli²⁴² poslali su u Dubrovnik vijest da je Derviš-paša postao veliki vezir. Vlasti su zaključile da nema osobe koja bi bolje od njega radila na korist Republike.²⁴³

U to vrijeme Sorgo i Bassegli su krenuli natrag u Dubrovnik, a u Istanbul su poslani novi poklisari harača, Jakov Bobali i poznati matematičar i fizičar Marin Ghetaldi (Getaldić). Koncem kolovoza i početkom rujna 1606. godine velikom veziru Derviš-paši su predali uobičajene darove, a pažnju su trebali ukazati i njegovoj majci i sestri.²⁴⁴ Paša ih je iznenadio rekavši da je svojim novcem platio dubrovački harač jer je vidio da se sultan ljuti što kasne. Učinio je to “iz ljubavi prema Dubrovčanima”. Poklisari su mu isplatili dug u njegovoj palači, u prisustvu defterdara.²⁴⁵

Poslije toga poklisari su išli u audijenciju kod sultana. Kako nije bilo profesionalnog dragomana, Bobalija i Ghetaldija pratio je Nikola Popović, trgovac koji je poslujući na Levantu naučio nešto jezika. Uoči audijencije je ustuknuo i priznao da nema hrabrosti stati pred sultana. Upleo se Derviš-paša i poklisarima poručio da u audijenciji mogu reći što god žele, jer će im on biti dragoman. I zaista je tako učinio. Između ostalog, kazao je sultanu: “ovo su naši tributari, koji nam već tristo godina²⁴⁶

²³⁹ *Let. Lev.* sv. 41, f. 114. Inače se uvijek spominje majka Derviš-paše, pa se može pretpostaviti da je pisar pogriješio i da je i ovaj put riječ o njoj.

²⁴⁰ *Let. Lev.* sv. 41, f. 132-132v (Derviš-pašina majka dobila je dva komada satena i dvije svijeće).

²⁴¹ *Let. Lev.* sv. 41, f. 154v (Derviš-pašina majka dobila je komad sukna i šest kutija slatkiša).

²⁴² Sorgov partner Petar Andrija Resti zbog bolesti se vratio u Dubrovnik, a zamijenio ga je Marko Bassegli (*Let. Lev.* sv. 41, f. 72).

²⁴³ *Let. Lev.* sv. 41, f. 158.

²⁴⁴ Derviš-pašina majka dobila je dva komada satena, šest kutija slatkiša i svijeću, a sestra Fatma trebala je dobiti komad satena i svijeću (*Let. Lev.* sv. 41, f. 160). Vjerujemo da poklisari nisu zatekli Fatmu, jer je ona u to vrijeme trebala biti na putu za Hercegovinu (vidi niže).

²⁴⁵ *DA* 18, sv. 1814, br. 1; *Let. Lev.* sv. 41, f. 161.

²⁴⁶ Derviš-paša je ponovio ono što su svi dubrovački poklisari na Porti lažno tvrdili - da plaćaju harač “od vremena Orhana”, “već 300 godina” ili “već 400 godina” (Vesna Miović, *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana*. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2005: 24-25).

svake godine donose harač i nema toga koji ih u vjernosti može nadmašiti.” Kasnije je zadovoljno o tome pripovijedao i dodao kako čeka pošiljku tkanina iz Dubrovnika. Poklisari su pisali vladi da tkanine treba što prije poslati. Inače bi lako mogli izgubiti pašinu naklonost, što bi bio veliki gubitak, jer je paša u sultanovoj milosti, sve o njemu ovisi, vlast je u njegovim rukama.²⁴⁷

Otprilike u isto vrijeme, u ljeto 1606. godine, Mlečani su se povukli s dubrovačkog otoka Lastova. Tim povodom su dubrovački poklisari posjetili Derviš-pašu da mu izraze zahvalnost:

“On nas je veoma lijepo primio i onda nas radosno zapitao: ‘Je li vam predano Lastovo?’ Odgovorismo: ‘Jest, milošću Velikog Gospodara... i vašim nastojanjem.’ Tada reče: ‘Vjerujte da sam za vas i da sam mnogo učinio.’ I sve je ovo govorio s nama na našem jeziku. Odgovorismo: ‘Dobro to znaju naša gospoda i zato su osjetila jednako veselje zbog vašeg unapređenja kao i zbog predaje Lastova, a možda i više.’ ‘Imaju pravo’ - odgovori - ‘jer ću im ja vrijediti možda više od onoga što vrijedi jedan otok...’”²⁴⁸

Kad su Derviš-paši isplatili harač, poklisari su dobili priznanicu,²⁴⁹ ali neispravnu. Pisalo je da su platili za 1604/5, umjesto za 1605/6. godinu. Uzalud su slali dragomana Popovića da izvadi kopiju prethodne priznanice i usporedbom dokaže grešku. Pitali su se je li problem u Popoviću ili osmanskoj administraciji. S obzirom da Derviš-paša više nije bio živ, grešku su teškom mukom ispravili.²⁵⁰

Što se dalje događalo moguće je rekonstruirati na temelju dva osmanska dokumenta. U vrijeme dok je bio na položaju velikog vezira, Derviš-paša je zadužio Dubrovčane da novac, tkanine i neke druge dragocjenosti odnesu njegovoj sestri Fatmi (u Hercegovinu). Stvari su pohranjene u pleteni sanduk prekriven kožom (tur. *sepet sandık*) koji je zapečaćen pašinim pečatom. Na odlasku iz Istanbula, u ožujku 1607. godine, Ghetaldi i Bobali su ga preuzeli i dobili

²⁴⁷ DA 17, sv. 1814, br. 4.

²⁴⁸ Preneseno iz: Radovan Samardžić, *Veliki vek Dubrovnika*. Beograd: Prosveta, 1983: 42-43.

²⁴⁹ Priznanice za uplaćeni harač izdavane su u formi fermana. Većina ih je sačuvana (V. Miović, »Turske priznanice o uplaćenom dubrovačkom haraču.«: 53-77).

²⁵⁰ DA 17, sv. 1814, br. 6, 8. Derviš-paša je pogubljen 9. prosinca 1606, o čemu su Ghetaldi i Bobali istoga dana izvijestili dubrovačku vladu (*Let. Lev.* sv. 41, f. 180-180v). Oko mjesec dana kasnije, Dubrovčani su o tom događaju obavijestili Papinsku kuriju (Ivan Dujčev, *Avvisi di Ragusa; Documenti sull'Impero Turco nel sec. XVII e sulla Guerra di Candia*. Roma: Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1935: 1).

odgovarajuću potvrdu. Prema toj potvrdi, u sanduku je između ostalog bilo: 21 bala svile, satena, čohe i šarene pamučne tkanine (tur. *alaca*), jedan krzneni ovratnik, 16 turbana, dva pojasa, jedan srebrni, drugi optočen dragim kamenjem, četiri bisera i zlatnici.²⁵¹

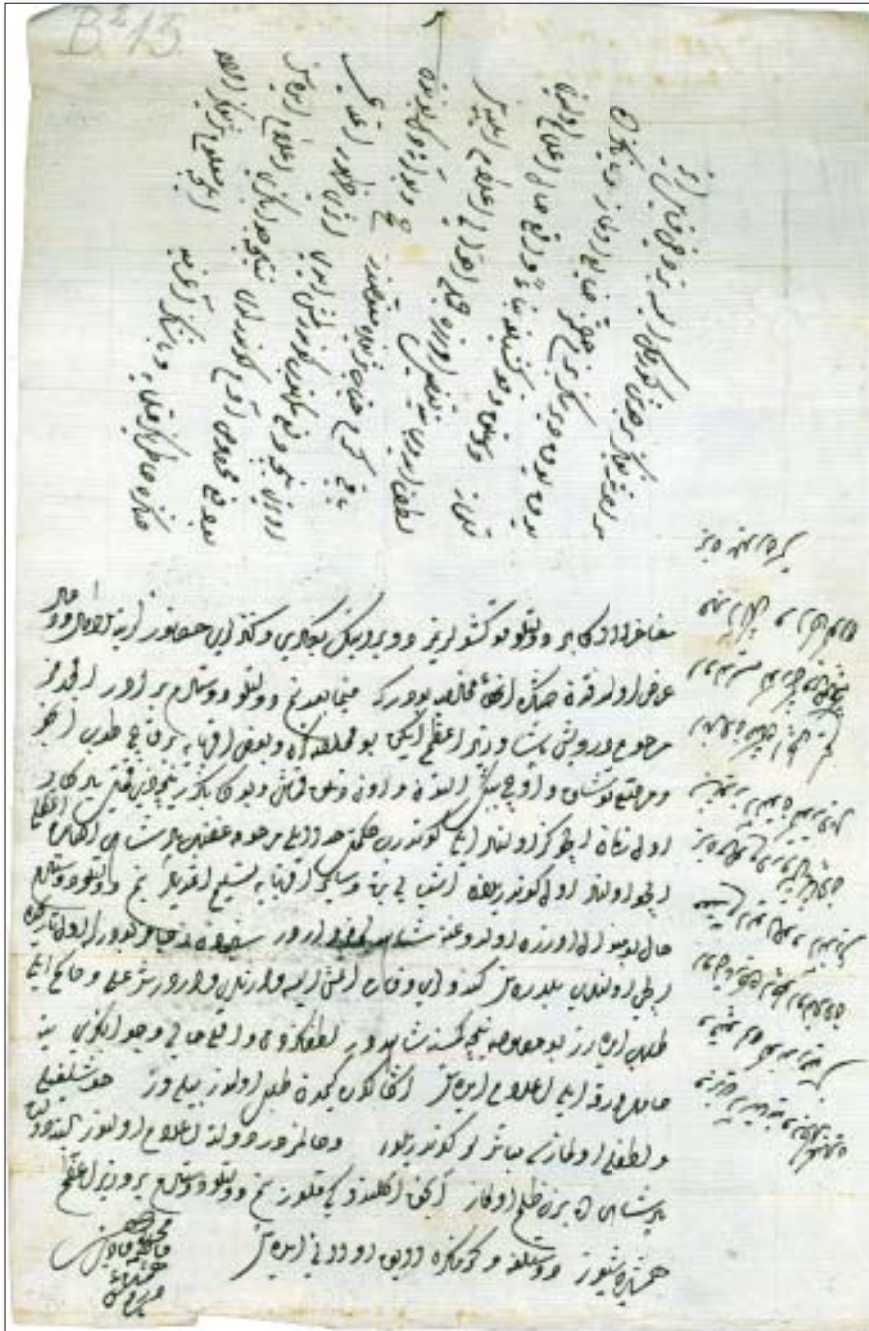
Ghetaldi i Bobali su se vratili u Dubrovnik u kasno proljeće 1607. godine, ali Fatmi nisu predali sanduk s dragocjenostima. Zbog toga je ona više puta pisala dubrovačkim vlastima, a sačuvano je samo jedno nedatirano pismo. Smatrala je da su poklisari namjeravali prisvojiti njenu imovinu računajući da joj, nakon što joj je brat pogubljen, neće imati tko pomoći. Tražila je imena počinitelja, ali su ih dubrovačke vlasti krile. Ipak je imala potporu Porte, jer je Carski divan tražio od Dubrovčana da priznaju imena poklisara koji su prisvojili njenu imovinu.²⁵² Nakon više Fatminih pritužbi, Vlaho i Andrija, kao predstavnici počinitelja, donijeli su joj samo dio duga. To su bili Vlaho Sorgo i Petar Andrija Resti, poklisari harača iz 1605. godine, stari Fatmini znanci s kojima je putovala u Istanbul, a lako je moguće da se s njima i vratila u Hercegovinu. Ovo su riječi koje je napisala:

“Ponosima među najplemenitijima, našim uzvišenim susjedima, dubrovačkim begovima i knezovima, nakon pozdrava i blagoslova, prijateljski se daje na znanje:

Moji uzvišeni prijatelji, kada je moj preuzvišeni brat, pokojni Derviš-paša, bio veliki vezir, po vašim je poklisarima ovoj vašoj iskrenoj prijateljici i nekim rođacima poslao nekoliko izvrsnih bisera, pojas ukrašen dragim kamenjem, 3.000 zlatnika, 10 bala tkanina i obilje slične dragocjene raskoši. Kako ga je Božjom nedokučivošću pogodio carski bijes, poklisari nisu ni meni ni ostaloj rodbini predali stvari koje je poslao. Moji uzvišeni prijatelji, imamo svjedoke da je to tako. Od vas zahtijevamo da objavite i po Božjem zakonu i uz pomoć suca ispitajte koji su u to vrijeme bili poklisari. Ako su umrli, imaju nasljednike. Ima mnogo svjedoka ovome slučaju. Po donositelju ovog pisma izvijestite

²⁵¹ *Acta Turcarum*, br. 2894. Dokument je izdan 5. ožujka 1607. godine (6. Zilkade 1015). U njemu je navedeno da su sanduk preuzeli dubrovački poklisari Jako i Maro, a nema nikakve sumnje da se radi o Jakovu Bobaliju i Marinu Ghetaldiju. Zbog mrlje na dokumentu nije moguće pročitati koliko je u sanduku bilo zlatnika. Čini se da je riječ o troznamenkastom broju koji počinje i završava sa znamenkom osam. Fatma je u svom pismu navela 3.000 zlatnika. Usporedbom robe koju je navela i robe na popisu, vidi se da nije točno znala što joj je sve brat poslao.

²⁵² Dokument nije sačuvan, a regist je naveden u katalogu osmanskih spisa koji je izrađen 30-ih godina 20. stoljeća (*Katalog Acta Turcarum*, sv. E 21, br. 84, DAD).

Slika 4. Pismo Fatme Dubrovčanima (*Acta Turcarum*, sv. B 2, br. 13)

kako stoje stvari s isplatom vašeg duga i dajte odgovor, tako da znamo od koga će se tražiti. Ako dug ne bude na zadovoljstvo isplaćen, bit će poslani mubaširi i o našoj situaciji izvijestiti Carska vrata. Od uzvišenog Carskog dvora ne možemo doživjeti nepravdu, već samo zadovoljštinu. Moji uzvišeni prijatelji, ja sam sestra jednog velikog vezira, a vi potvrdite vaše dosadašnje prijateljstvo i ljubaznost.

Ako je vaša plemenita namjera da sve dobro završi, mi se slažemo. Kažete li ‘nema, nema’, ono što nam pripada neće propasti ni ostati kod vas. Stanje stvari dano vam je na znanje, kako i priliči prijateljstvu i dobrosusjedskim odnosima. Isplatite dug i ponovo nas detaljno izvijestite kako stoje stvari. Još se samo može reći da je dobrota svojstvo plemenitih. Dosad vam je poslanooliko pisama na koja niste odgovorili. Primite na svoje plemenito znanje da vam je ovaj put poslan poseban čovjek kojemu izvolite dati odgovor za nas, da se poslije ne nađete uvrijeđenima i da vas ne zaboli glava.

I ne šalžite nas u Istanbul ni beglerbezima a niti od vrata do vrata. Vlaho i Andrija, koji su bili (poklisari) prije tih poklisara, donijeli su nam 500 zlatnika pokojnog Derviš-paše. Tko god da je bio poklisar poslije njih, vidite (...) i doznajte i u skladu s tim nas obavijestite.

Iskrena prijateljica Fatma-kadin, sestra Derviš-paše²⁵³

Fatma nije znala imena poklisara koji su prisvojili njenu imovinu, pa je uporno pisala dubrovačkim vlastima. Iako nisu htjele odati imena, vlasti su problem nastojale zadržati na privatnoj razini. Uputile su joj osobe koje je poznavala, Vlaho Sorga i Andriju Petra Restija, ali ne kao predstavnike države, već kao predstavnike počinitelja. Zbog toga u državnim uputstvima poklisarima na Levant nema traga o ovom slučaju, pa nije poznato kako se situacija dalje razvijala.

Carska vjenčanja, rođenja i svečanost donanma

Dubrovački diplomati su redovito obavještavali dubrovačku vladu o carskim vjenčanjima i rođenjima, koja je često pratila smrt. Sačuvane su vijesti iz 17. stoljeća koje su slali poklisari harača, i vijesti iz 18. stoljeća koje su slali konzuli Luka Chirico (1709/49) i Đuro Curić (1763/87) i otpravnik poslova Petar Čingrija (1755/68).

²⁵³ *Acta Turcarum*, sv. B 2, br. 13.

Prema pismima poklisara s konca 1634. i početkom 1635. godine, Murat IV. je ruku osmogodišnje kćeri (Kaja) odmah poslije blagdana Bajrama namjeravao dati svome silahdaru Mustafa-paši. Silahdar, veoma mlad čovjek, bio je veliki sultanov miljenik. Kod sultana i najviših dostojanstvenika Porte uživao je neobično velik ugled i utjecaj. Svidio se i Dubrovčanima, jer je bio iz njihova susjedstva, sin bogatog sarajevskog trgovca Hadži Sinan-baše.²⁵⁴ Izgleda da to vjenčanje ipak nije održano.²⁵⁵

Koncem 1678. godine, sultanu Mehmedu IV. je njegova miljenica *Ciuciusc*, najvjerojatnije Gulnuš,²⁵⁶ rodila sina. Dubrovački poklisari su sudjelovali u prigodnoj proslavi, poznatoj pod nazivom *donanma*.²⁵⁷ Običaj je bio da u toj proslavi sudjeluju svi, osmanski dostojanstvenici, strani poslanici i konzuli, narod. Poklisari su okitili prozore i vrata svoga stana, u dvorištu zapalili vatru, organizirali vatromet, slavljeničku pucnjavu i trubljenje. Angažirali su i razne ulične zabavljače, svirače, maškare, plesače, akrobate. Proslava je trajala tri dana i tri noći, a sve vrijeme su iz Topkapi saraja bez prestanka odjekivale slavljeničke salve. Trećega dana novorođenče je umrlo, čemu je izgleda kumovala sultanova miljenica *Bine*.²⁵⁸

²⁵⁴ DA 17, sv. 1782, br. 88, 90; M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 54-55.

²⁵⁵ M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 55.

²⁵⁶ M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 65.

²⁵⁷ Ovom su se proslavom obilježavale i cirkumcizije i vjenčanja u sultanovoj obitelji, a isto tako i islamski blagdani i vojne pobjede. Vidi: Luciano Rocchi, *Ricerche sulla lingua osmanli del XVI secolo. Il corpus lessicale turco del manoscritto fiorentino di Filippo Argenti (1533)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007: 85.

²⁵⁸ DA 17, sv. 1849, br. 13 (31.12.1678). Ostali podaci o rođenjima, vjenčanjima i smrtima u obitelji sultana u 17. stoljeću: dana 30.6.1613: *...quel medesimo giorno che noi arivamo qui si sposo una delle sultane, zia del Gran Signore per suo Capicilar Chiehaia e l'altra si dice che la settimana prosima si sposara per il Beglerbei d'Urumelia stato prima Aga di Gianizari; et cossi di mano in mano le altre cinque ...* (DA 17, sv. 1816, br. 1); dana 17.7.1613: *Questi giorni passati dopo l'arivo nostro si sono maritate tre sultane zie del Gran Signore figliole di Murat, et altre quatro sono sposate le quali fra quatro settimane si maritarano ancor loro, le maritate sono una per il Beglerbei di Romania, l'altra per il Bostangi Bascia gran nemico nostro..., la terza sultana vi e maritata per il Capicilar Ciechaia, ancor lui homo di cativo porto, et mal disposto verso le cose nostre..., le quatro sultane sposate vi sono una per il Pascia di Cairo l'altra per l'Aga di Gianizari la terza per il Ciuciuch Ibrachor Basci, e la quatra per Basc Capici Basci del Gran Signore, vi sono adesso quindeci sultane...* (DA 17, sv. 1816, br. 2; M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 45-47, 50-53); dana 11.12.1614: *Dicesi che la causa della morte di Nasupassa è stata sultana di Gevatmehmet la quale essendo li messi passati andata verso Mecha scrisse di la al Gran Signore piu cose contro detto Nasupassa, e particolarmente li disse, che non era suo Visiero, ma Capiciehaia del Persiano* (DA 17, sv. 1817, br. 10); dana 2.7.1616: *L'altro di è morta una fiolia del Gran Signore, e dal giardino Daut Passa e tornato nella citta* (DA 17, sv. 1818, br. 3); dana 3.10.1623: *Li giorni*

Petar Čingrija je bio dubrovački otpravnik poslova u Istanbulu gotovo sve vrijeme vladavine Mustafe III (1757/74) i redovito je zapisivao novosti o njegovoj obitelji.

Sudeći po Čingrijinim riječima, nekim uglednicima Porte nije se svidjelo što je Mustafa došao na vlast. Smatrali su da bi zbog Mustafine krhkosti bilo bolje da je na tron sjeo njegov mlađi brat Orhan, kojega krasi krepkost i mnogi talenti. Međutim, janjičari su bili na Mustafinoj strani. Teško je reći nešto suvislo o naravi novog vladara, nastavio je Čingrija. Njegov način razmišljanja, sposobnosti, sklonosti, vrline i mane tek će se pokazati. Zasad se ipak može vidjeti da je pravedan, velikodušan, nepristran i da mu je stalo do naroda. Mišljenja o njemu su različita. Neki smatraju da je sklon vodenoj bolesti i tuberkulozi, drugi da je hipohondar i melankolik, dok ostali vjeruju da je zdrav čovjek, ali neobično osjetljiv. Žive su mu tri sestre, a on bi htio da najstarija bude s njim u Topkapi saraju. Želi joj ukazati pažnju kao da mu je majka. Zasad se ništa ne govori o eventualnim trudnoćama njegovih miljenica. Ima nade da će se svojim poletom, premda načestim djelovanjem otrova, pobrinuti za nasljednike osmanskoga trona.²⁵⁹

Upravo to, imati nasljednike, bila je velika briga i opsesija Mustafe III. Dodatnu muku mu je zadavao pritisak javnosti, koja je s nestrpljenjem pratila trudnoću svake njegove miljenice. Glavna tema razgovora po Istanbulu u veljači i ožujku 1759. godine bilo je skoro rođenje Mustafina prvog djeteta. Svi su se nadali nasljedniku osmanskog trona i pripremali se za veliku *donanmu*,

passati Gran Signore ha dato la sua sorela per moglie al Aga di Jagniciari... (DA 17, sv. 1820, br. 3; M. Ç. Uluçay, Padişhların Kadınları ve Kızları: 52); dana 29.10.1626: ...altro giorno parimente, e nata una figliola al Gran Signore, ch'è la primogenita, la quale il giorno seguente morse, e con grandissima pompa fu sepolita nella moschea nova di Sultan Ahmet... (DA 17, sv. 1822, br. 6); dana 30.3.1629: ...non hano fato amazar Bariam Pascia come per strada ci fu detto l'havevano fato prigione et datolli sacco ala casa ma la sua moglie soltana e Cioseme sua sociera l'hano scapulato di berato... (DA 17, sv. 1782, br. 2); dana 26.10.1631: Il Capitan del Mare si speta qua col primo bon tempo..., al quale si tiene per certo che è stata promessa la sultana vedova del Pascia morto a Scopie questa estate... (DA 17, sv. 1823, br. 6; M. Ç. Uluçay, Padişhların Kadınları ve Kızları: 51); dana 10.7.1632: ...et che Abas Passa sara rivocato alla Corte dar li per moglie soltana sorella del Gran Signore stata già moglie di Affis Passa morto (DA 17, sv. 1824, br. 3); dana 16.1.1633: Si dice per cosa certa che hanno dato la soltana d'Affis Passa stato Supremo Visiero per Murtesan Passa che hora, e al governo Beglerbei di Diarbechir (DA 17, sv. 1824, br. 17; M. Ç. Uluçay, Padişhların Kadınları ve Kızları: 50); dana 20.12.1635: ...15 giorni del Ramasan che sara del mese di Aprile, è morto l'altro giorno l'unico fiolo al Gran Signore d'eta d'un anno e mezzo... (DA 17, sv. 1782, br. 58); dana 6.7.1673: Habbiamo notitia come da poche settimane in qua siano morte doi soltane oltre dell'avisato per il passato da noi et non restar vive piu che cinque, tre delle quali per esser piu giovine si trovano qui e altre doi già decrepite a Constantinopoli (DA 17, sv. 1845, br. 6).

²⁵⁹ DA 18, sv. 3165, br. 39 (3.11.1757), br. 40 (10.12.1757).

kada će biti osvjetljena sva javna mjesta, palače osmanskih uglednika i stranih predstavnika, džamije i trgovine.²⁶⁰ Sultanova miljenica u travnju je rodila kćer, kojoj Čingrija ne navodi ime, a mora biti da se radilo o princezi Hibetullah.²⁶¹ Iako je bilo glasova razočaranja i nezadovoljstva, priređena je neviđeno raskošna desetodnevna *donanma*. Sve je bilo okićeno, svaki kutak grada osvjetljen. Vatromet je bio savršen. Na snazi su bile jake mjere osiguranja, krčmarima je pod prijetnjom smrtne kazne bio zabranjen rad, nije se smjelo nositi oružje, tako da se u velikoj metropoli nije dogodilo ništa što bi bacilo sjenu na slavlje. Najveće iznenađenje bila je sloboda koju je sultan dao nemuslimanskim podanicima. Istanbul je izgledao kao da je u rukama kršćana. Grupe ljudi išle su ulicama maskirane u janjičare i uglednike političkog i zakonodavnog svijeta. Čingrija se divio kako su muslimanski stanovnici Istanbula pokazali potpunu poslušnost sultanovim naređenjima. Iako su im kršćanski plesovi, pjevanje, komedije i satire bili strani, nitko nije izgovorio uvredljivu riječ. Štoviše, nudeći osvježnja i napojnice, dodatno su ih poticali na mahrito uživanje u slobodi. Zadnja dva dana obrtnici su odjenuli najljepšu odjeću i u povorkama dolazili prvo pred Topkapi, a onda pred palaču velikog vezira. Predstavnici europskih zemalja postavili su bogata osvjetljenja i dali sve od sebe da pokažu kako dijele sultanovu radost. Sultan je htio osobno vidjeti što su učinili, pa je s raskošnom pratnjom projahao Galatom i Perom, gdje su ga počastili slatkišima. Vratio se radostan i nasmijan, što mu inače nije bilo u prirodi.²⁶²

Okolo tri mjeseca nakon rođenja Hibetullah, jedna klika na Porti smislila je kako ukloniti velikog sultanovog miljenika, njegovoga silahdara. Prvo su isposlovali njegovo imenovanje na položaj namjesnika Morejskog ejaleta, a onda mu dali nadu da će za ženu dobiti novorođenu sultaniju. Prema Čingrijinim riječima, to je bio majstorski potez. Odlaskom u Moreju, silahdar će se odmaknuti od sultana. Za brak s Hibetullah trebat će mu mnogo novca, pa će stoga početi musti narod koji će se žaliti i buniti, a to će ga ubrzo odvesti u propast.²⁶³ Nije poznato jesu li se uspjeli zaručiti, odnosno vjenčati. Mala sultanija umrla je u trećoj godini života.²⁶⁴

²⁶⁰ DA 18, sv. 3165, br. 54 (10.2.1759), br. 55 (10.3.1759). Koristile su se svjetiljke od raznobojnih stakalaca, koje su visile na razapetim zagopima (Suraiya Faroqhi, *Sultanovi podanici; Kultura i svakodnevnica u Osmanskom Carstvu*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, 2009: 217).

²⁶¹ M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 100.

²⁶² DA 18, sv. 3165, br. 56 (14.4.1759).

²⁶³ DA 18, sv. 3165, br. 59.

²⁶⁴ M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 100.

Od veljače 1761. godine opet se čekalo hoće li se sultanu roditi sin, e da i on i cijelo Carstvo konačno odahnu.²⁶⁵ Ali, 19. travnja rodila se Šah. Da ublaži nezadovoljstvo, Porta je proširila glas da je jedna sultanova miljenica trudna i da će za 5, 6 mjeseci sigurno roditi sina. Iako se vjerovalo da će *donanma* u čast Šah biti skromna, i ova je trajala deset dana i bila vrlo raskošna. Sultan je taj put inkognito prošetao gradom da izvidi kako tko slavi. Prolazeći pokraj janjičarske vojarne, primijetio je samo blijeda svjetla, nešto straže, ništa živosti, tužnu i odbojnu tišinu. Ispostavilo se da janjičari, krivnjom janjičarskog age, nisu imali novca za proslavu. Aga je smjesta svrgnut s položaja. Za patnju koju su zbog age podnijeli, janjičari su od sultana dobili novac.²⁶⁶ Inače, Šah su u trećoj godini života zaručili za velikog vezira, koji je malo poslije toga pogubljen. Godine 1768, kad je imala sedam godina, zaručena je za nišandžibašu. Skupocjeni pokloni stigli su 7. siječnja u njezinu palaču. Nišandžibaša Mehmed-paša dobio je položaj velikog vezira, a godinu dana kasnije ostao je bez glave.²⁶⁷

U zoru 24. prosinca 1761. godine sultan Mustafa dobio je dugo priželjkivanog sina. Selim se rodio prije nego što se očekivalo, pa je carskim ukazom trebalo u roku od dva dana pripremiti *donanmu*.²⁶⁸

U dobi od oko tri godine, 16. ožujka 1764. godine, umrla je najmlađa Mustafina kći, najvjerojatnije sultanija Mihrišah.²⁶⁹ Djevojčica je pokopana bez velike pompe. Bolovala je od astme i znalo se da neće dugo živjeti,²⁷⁰ pa je Čingrija bio uvjeren da sultan ne pati.²⁷¹

Prema vijestima od svibnja 1764. godine, sultan je ponovo udao sestru Salihe, koju je jako volio zbog njezina duha i finoće, a i zato što su bili djeca iste majke. Ta udovica Rakib-paše udala se za kapudan-pašu Mehmed-pašu. Na dvoru je bilo pet vezira, svi oženjeni za sultanije.²⁷² Sljedeće godine, kad se Mustafina sestra Zejnep udala za Melek Mehmed-pašu, namjesnika ejaleta Urfa, izostale su uobičajene svečanosti. Sultan je htio i sebe i mladoženju poštedjeti troška.²⁷³

²⁶⁵ DA 18, 3166, br. 2-4.

²⁶⁶ DA 18, 3166, br. 5-6.

²⁶⁷ DA 18, 3166, br. 73 (9.1.1768); M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 101.

²⁶⁸ DA 18, 3166, br. 13 (9.1.1762).

²⁶⁹ M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 101.

²⁷⁰ O načinu liječenja sultanija vidi: G. A. Russell, »Physicians at the Ottoman Court.« *Medical History* 34 (1990): 263; Miri Shefer-Mossenshon, »A Sick Sultana in the Ottoman Imperial Palace: Male Doctors, Female Healers and Female Patients in the Early Modern Period.« *Journal of Women of the Middle East and the Islamic World* 9 (2011): 281-312.

²⁷¹ DA 18, sv. 3166, br. 39.

²⁷² DA 18, sv. 3166, br. 40 (12.5.1764), 41 (9.6.1764); M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 89.

²⁷³ DA 18, sv. 3166, br. 48 (9.3.1765); M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 87.

Čingrija je često spominjao da je sultan vrlo štedljiv, što se pokazalo i nekoliko mjeseci kasnije, kad je od sušice (*consunzione*) umrla “prva sultanija”, majka njegove dvoje djece. To bi trebala Ajnulhajat,²⁷⁴ koja je sebe smatrala najvažnijom sultanovom ženom i reagirala vrlo osjetljivo ako se prema njoj nisu tako ponašali. Obred ukopa jedne takve sultanije bio je vrlo skroman, a sultan se zbog štednje odrekao i žene koja bi je zamijenila.²⁷⁵

Mustafa III. je odmah na početku vladavine imao namjeru vratiti sjaj Carstvu, ali je u isto vrijeme veliku pažnju posvetio i rezanju troškova. Mjere štednje obuhvatile su i Stari saraj, dom miljenica, konkubina, majki i sluškinja bivših sultana. Dobar dio posluge je otpušten, a ženama je ponuđena novčana pomoć da se udaju. Spominje se sedam sultanija koje su na raspolaganje dobile dva stana. U Saraj su doselili mladići koji su dotad živjeli i školovali se za paževe i sobare (tur. *içoğlani*) u jednoj lijepoj palači u Peri. Palača podignuta početkom 18. stoljeća sada je bila ispražnjena.²⁷⁶

Dana 13. siječnja 1766. rodila se sultanija u čiju je čast organizirana trodnevna *donanma*. Sultan je bio jako nesretan što ima samo jednog nasljednika. Bio je sjetan, a teškoće vladanja ostavile su traga na njegovu licu. Ni narod nije bio oduševljen što mora trošiti na proslavu u čast rođenja carske djevojčice.²⁷⁷ Dobila je ime Bejhan.²⁷⁸ Oko godinu dana kasnije, očekivalo se rođenje još jednog sultanovog djeteta,²⁷⁹ a to je, konačno, bio dugo priželjkivani Mustafin drugi sin, Mehmed.

U siječnju i u lipnju 1768. opet se iščekivalo hoće li sultanova miljenica roditi kćer ili sina.²⁸⁰

O rađanju carske djece i sudjelovanju u *donanmama* dosta je pisao i konzul Curić. U pismu dubrovačkim vlastima iz prosinca 1775. godine naveo je da su se svi počeli pripremati za *donanmu* jer se očekuje skoro rođenje djeteta Abdulhamida I.²⁸¹ Curić isprva nije imao namjeru sudjelovati u proslavi, ali su ga i osmanski i strani uglednici upozorili da će uvrijediti sultana. Stanovao je u

²⁷⁴ M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 98.

²⁷⁵ DA 18, sv. 3166, br. 43 (11.8.1764). Usporedi s M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 98.

²⁷⁶ DA 18, sv. 3165, br. 53 (13.1.1759).

²⁷⁷ DA 18, sv. 3166, br. 60a (8.2.1766).

²⁷⁸ Usporedi s M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 102.

²⁷⁹ DA 18, sv. 3166, br. 60k (8.11.1766).

²⁸⁰ DA 18, sv. 3166, br. 73 (9.1.1768), 78 (11.6.1768). Jedna od njih dobila je ime Hatidže, a pojeđinosti o drugom djetetu nisu poznate (M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 104).

²⁸¹ DA 18, sv. 3168, br. 24a (14.10.1775), 27 (9.12.1775).

Peri, na mjestu koje nije bilo prometno, pa je zamolio Fredericka Hübscha²⁸² da mu ustupi svoje dvorište. Ubrzo je zaključio da će uređenje dvorišta za proslavu biti preskupo, pa ju je odlučio organizirati na ulazu u svoju ulicu. Četiri je dana kitio i uređivao. Žalio se da je jedva podnio trošak koji je na kraju ispao uzaludan. Sultanova miljenica je 31. prosinca 1775. godine rodila muško mrtvorođenče, pa je hitno uklonio ukrase, od kojih se većina potrgala i propala. Slobodno se može reći da ga je ritam rađanja sultanove djece izluđivao. Jer, očekivalo se rođenje još jednog sultanovog djeteta, što se dogodilo ranije nego što se mislilo. U noći 11. siječnja 1776. neočekivano su se začuli bubnjevi i glazba, a sutradan ujutro topovske salve. Sultanu se rodila kći koja je dobila ime Hatidže.²⁸³ Svi dragomani stranih zemalja pozvani su na Portu, gdje im je reis-efendija dao na znanje da će *donanma* povodom rođenja sultanove kćeri početi 14. siječnja i trajati sedam dana. Nakon što je završila proslava na kopnu, vatrometima s brodova započela je trodnevna proslava na moru.²⁸⁴ Hatidže je bila bolesna, što se prekasno uvidjelo. Ujutro 7. studenog 1776. liječnici su organizirali savjetovanje o njezinu slučaju, ali ona je nakon par sati umrla. Pokopana je istoga dana.²⁸⁵

U vrijeme kad se Hatidže rodila, očekivalo se rođenje joj jednog sultanovog djeteta, a ako bude sin, *donanma* će se ponoviti. Još su dvije sultanove miljenice bile trudne. Jedna je trebala roditi u svibnju, a druga u lipnju. Curić je ograđio prostor za slavlje, u koji je stavio veliki stol i iznad njega tendu. Podignuo je jarbol za zastavu Dubrovačke Republike. Angažirao je slikara da izradi sliku s dubrovačkim grbom. Kupio je pozlaćeni papir, limene i papirnate rese boje srebra i zlata, užad, svjetiljke, svijeće, kavu, šećer, kekse i druge slatkiše.²⁸⁶

²⁸² Hübsch je bio ugledan austrijski trgovac blizak diplomatskim i dragomanskim krugovima u Istanbulu, a isto tako i Dubrovčanima. Oženio se za kćer Đura Chirica, koji je bio Curićev pret-hodnik na dužnosti dubrovačkog konzula u Istanbulu (V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 116).

²⁸³ M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 111.

²⁸⁴ DA 18, sv. 3168, br. 29 (31.1.1776).

²⁸⁵ DA 18, sv. 3168, br. 40a (8.11.1776). Usporedi s M. Ç. Uluçay, *Padişhların Kadınları ve Kızları*: 111.

²⁸⁶ DA 18, sv. 3168, br. 30 (10.2.1776). Ostali podaci o rođenjima, vjenčanjima i smrtima u obitelji sultana u 18. stoljeću: dana 20.1.1707: *...una delle Regie Sultane partori una figlinola per la di cui nascita per 3 giorni si fece la salva, la mattina, il mezzo giorno e la sera di 100 canoni per ogni volta. Nel momento di detta nascita ci trovammo dal Gran Tesoriere dell'Impero, a cui arrivato un Eunuco nero, favorito del Gran Signore per dargli parte della detta Nascita ed il detto Tesoriere gli donò per buona mano una veste foderata di zibellino, un cavallo grande coi suoi adormanti e in moneta cinque borse, che vuol dire Tallari 2500*; dana 1.5.1707: *...oggi una Regia Sultana ha*

Zaključak

Poseban odnos Dubrovčana sa Sulejmanovom kćeri Mihrimah razvio se iz njihovih kontakata s Mihrimahinim suprugom Rustem-pašom. Paša je po svojoj prilici bio Hrvat iz Skradina, pa je na Dubrovčane gledao skoro kao na svoje

partorito una figliuola i di cui natali furono festeggiati con melanconici tiri di cannone per tre giorni (Lujo Vojnović, »Zapisci plemenitoga gospara Marina Marojice Kaboge, izvanrednoga poslanika Republike na carigradskome dvoru, god. 1706-1707.« *Spomenik SKA* 34 [1898]: 243, 247); dana 6.3.1712: *Il favorito genero del gran signore Ali pascia si conserva sempre nelle sue grazie, e si comporta bene con tutti, perche non s'ingerisce troppo negli affari, ne vole che si parli troppo di lui* (DA 18, sv. 3162, br. 20); dana 22.11.1723: *...il sposalizio del Silahdar con la figlia secondogenita del Sultano di nouvo va in oblivione, mentre settimane sono che si diceva per sicuro ch'era per sortire con tre code, e prenderla per sposa, e la terza figlia pure del Sultano sarebbe sposata con il figlio del Vezir, che è un giovine di 15 anni in circa* (DA 18, sv. 3162, br. 79); dana 11.3.1724: *...alla fine ha riscuito al Supremo Visir d'aver per il suo nepote, e per il suo figlio due Sultane, e la terza l'hanno data al figlio d'Osman Pasha detto Cerches il piu vecchio Passa di tre code, che vi sia, chiamato Achmed Passa giovine di 22 anni, ma di spirito molto triviale, e con questi matrimoni il Supremo Visir si rende forte piu che mai. Del Silictar poi non si parla niente affatto. Il suo nipote si chiama Ali Passa, et l'ha fatto Nisangi persona di poco talento, ma di molta probità, et è Vizir di Banca. Il suo figlio si chiama Mehmed pure Vizir di Banca, et Musaip d'anni quindecim in circa. Una settimana la volta si fanno le nozze, e con gran solenita. Resta l'altra settimana di farsi il terzo sposalizio, mentre li due sono fatti...* (DA 18, sv. 3162, br. 81); dana 20.4.1730: *...il Sultano, al quale acresce sempre piu la fameglia, essendoli nata ultimamente una figlia; sono qui Sultane tre di Sultan Mustaffa, e la sorella Hatisce Sultana, con sei figlie di questo Gran Signore che sono maritate con li Passa che attualmente si trovano tutti giu. S'aspetta anco Cara Mustaffa Passa che era Chiehaia del famoso Hassan Passa di Bagdat, et hora l'hanno dato una vedova figlia di Sultan Mustaffa, quale da Hasia viene per consumare il matrimonio. Queste Sultane vengono esser vedove di molti Passa, questo è il terzo marito che li danno* (DA 18, sv. 3163, br. 34); dana 15.10.1743: *...quel Passa Ahmed figlio del Topal Osman viene qui per consumare il matrimonio con la sua sultana sposa* (DA 18, sv. 3164, br. 47); dana 19.12.1743: *E arrivato l'altra settimana il Ahmet Passa figlio di Topal Osman Pascia e presso possesso della carica di Capitan Pascia, gl'anno dato la cugina del Sultano che fù moglie di Silihtar Passa che fù Supremo Vezir doppo la ribellione* (DA 18, sv. 3164, br. 49); dana 18.1.1749: *L'altra settimana ha sposato una sua cugina, con il Capigilar Chiehaiasi Numan Passa, e datoli il Governo di Salonichio* (DA 18, sv. 3164, br. 117); dana 22.3.1755: *S'assicura la gravidanza d'una o due Sultane, ma li huomini sensali non vogliono prestarci fede, sin'à tanto che dal Sultano non ne sia data parte alli Gianizzari, secondo il canone* (DA 18, sv. 3165, br. 5); dana 20.3.1779: *Li 17 corrente al far del giorno si sono sentiti i tiri di canonata per la nascita al Gran Signore di un figlio maschio nominato Suleiman; Il detto giorno andiedi alla Porta per far le mie congratulazioni, ma coll'aver persa quella giornata in darno; il di seguente, sicome l'istesso giorno li Dragomani altri andiedero pure per congratularsi per parte dei loro ministri di tal nascita, andiedi anche io del detto ministro Reis Efendi per felicitarlo per tal nascita, significandoli che darei parte di cio a Vostre Eccellenze a cui molto cara sara la fausta nuova della crescente Imperiale Famiglia* (DA 18, sv. 3168, br. 62); dana 11.8.1781: *Li 9 corrente pure verso le 19 ore si sono sentiti molti tiri di canone per la nascita di una figlia al Gran Signore nominata Rabie Sultan, e si vanno facendo le solite funzioni, e tiri in segno di alerezza; et alcune altre Sultane anche dicono esser prosime al parto* (DA 18, sv. 3168, br. 100).

zemljake, isto onako kako su ih gledali osmanski dostojanstvenici podrijetlom iz Bosne, poput Ahmed-paše Hercegovića, Mehmed-paše Sokolovića i Derviš-paše. Dubrovčani su mu se obraćali kao “srodniku po krvi, istog materinjeg jezika.” Lako je moguće da je baš zbog toga uspostavljena trgovačka suradnja između paše i Dubrovčana. Takva vrsta poslovanja između jednog velikog vezira i Dubrovačke Republike nikad prije i nikad poslije nije zabilježena.

Kad je Rustem-paša 1561. godine umro, Dubrovčani nisu namjeravali održati vezu s njegovom udovicom Mihrimah, jer su očito smatrali da od toga neće imati koristi. Međutim, čim je pokazala da im može osigurati kupovinu žitarica i time ih uvjerila u svoju moć, potpuno su promijenili mišljenje. Svijest Dubrovčana o Mihrimahinoj moći vidi se i u njihovoj jasno izraženoj želji da u iznimno nepovoljnom trenutku osmansko-dubrovačkih odnosa prihvati ulogu dubrovačke zaštitnice (1566).

Odmah nakon smrti sultana Sulejmana Veličanstvenog, Dubrovčani su uveli praksu darivanja udatih sultanija (1567). Očito su predviđali da će kći pokojnog Sulejmana izgubiti utjecaj i očekivali da se pojavi neka nova “Mihrimah”. Ali, to se nije dogodilo. Do sloma Republike 1808. godine dubrovački diplomati i konzuli redovito su izvještavali o vjenčanjima sultanija, rađanjima princeza i prinčeva i prigodnim proslavama. No, nijednom nisu posebno istaknuli neku sultaniju. Poslije Mihrimah dubrovački poklisari ni s jednom sultanijom nisu pokušali uspostaviti kontakt. Sve se svodilo na davanje uobičajenog dara. Izuzetak su samo Kameranah i Humašanah, kćeri sultanije Hundi i Ahmed-paše Hercegovića, kojima su Dubrovčani isplaćivali takozvani konavoski dohodak, ugovoren u vrijeme Sandalja Hranića. Iako nije bila sultanija, treba spomenuti i Fatmu, sestru velikog vezira Derviš-paše. Nakon što je Derviš-paša ubijen, dubrovački poklisari Marin Getaldić i Jakov Bobali pokušali su prisvojiti njenu imovinu jer su računali da je neće imati tko zaštititi i založiti se za njena prava.

Dubrovčani su, očito, za života sultana Sulejmana posebnu pažnju ukazivali ženama iz njegove obitelji. Kada je Sulejman došao na vlast, imali su namjeru predati dar njegovoj majci i ugađali su željama njegove sestre Šah. Ali nikakvu pažnju nisu ukazali vrlo moćnoj sultanovoj supruzi Hurem. Doduše, o njoj su povremeno izvještavali, ali sasvim sigurno nisu pokušavali s njom stupiti u kontakt. Uskoro su se na osmanskoj političkoj sceni počele nizati moćne sultanije majke, koje su do sredine 17. stoljeća drmale Carstvom. Dubrovčani ni njima nisu ukazivali baš nikakvu pažnju. Štoviše, otvoreno su se suprotstavili zahtjevu da počnu darivati Kosem, najmoćniju ženu u povijesti

Osmanskog Carstva. Pravedali su se da nije običaj da darivaju sultanije majke. I zaista je istina da 1567. godine, kada su uveli dar za sultanije, nije bilo sultanije majke (Selimova majka Hurem umrla je 1558). Međutim, to nije značilo ništa, jer se lista primatelja dubrovačkih darova ionako stalno povećavala. Zapravo, Dubrovčani su davanje dara sultaniji majci, a taj bi dar morao biti skupocjen, smatrali rizičnim privlačenjem pažnje. Tvrdili su da svaka novina, čak i beznačajna, a kamoli tako velika, lako može dovesti do novih zahtjeva, a najviše su se bojali zahtjeva za povećanje harača. Sve sultanove udane tetke, sestere, kćeri i unuke dobivale su dar od Dubrovčana, a u isto vrijeme, majke sultana nisu dobivale ništa. Na prvi se pogled takav postupak čini nepromišljenim i rizičnim. Međutim, činjenica je da sultanije majke nisu pokazivale ozlojeđenost, na što je sigurno utjecala vječna jadikovka Dubrovčana da je Republika siromašna i novac za harač cijedi vlastitom krvlju.

***PER FAVORE DELLA SOLTANA:*
POWERFUL OTTOMAN WOMEN
AND RAGUSAN DIPLOMATS**

VESNA MIOVIĆ

Summary

The specific relationship between Ragusans and Suleyman's daughter Mihrimah ought to be viewed through the prism of their contacts with Rustem-pasha, Mihrimah's husband. It appears likely that pasha was a Croat from Skradin, and he tended to look upon the Ragusans as his fellow-countrymen, as done by the Ottoman dignitaries of Bosnian roots, such as Hersekzade Ahmed Pasha, Sokollu Mehmed Pasha and Dervish Pasha. Ragusans addressed him as "a kin by blood, of the same mother tongue". This might explain a most lively trade exchange of textiles for grain between the pasha and Ragusans at a rate never witnessed in the past or later.

When Rustem-pasha died in 1561, the Ragusans were not considering further dealings with his widow Mihrimah, since they obviously saw little benefit in it. However, as soon as she proved that she was able to secure a supply of grain, they changed their mind. The fact that the Ragusans became fully aware of Mihrimah's power may be gathered from their clearly stated wish for her to accept the role of Ragusan protector at such an exceptionally unfavourable moment in the Ottoman-Ragusan relations (1566).

Soon after the death of Sultan Suleyman the Magnificent, the Ragusans introduced a practice of presenting with gifts all the married sultanas (1567). They obviously believed that the influence of the daughter of the late Suleyman would inevitably ebb and that a new "Mihrimah" would emerge, a powerful sultana, wife of a mighty vizier. This, however, did not take place. Until the fall of the Dubrovnik Republic in 1808, Ragusan diplomats and consuls sent

regular reports on the sultanas' weddings, births of princes and princesses and imperial celebrations. Yet, they never singled out any specific sultana. Their diplomatic dealings were confined to the usual gifts (candies, gilt candles and textiles). The only exceptions were Humaşah and Kameşah, daughters of Hundi Sultan and Hersehzade Ahmed Pasha, whom the Ragusans contacted with regard to the property they had in Dubrovnik. Although she was not a sultana, Fatma, sister of the Grand Vizier Dervish Pasha, should also be mentioned, for she demanded contact with the Ragusans on the matter of her property.

The usual Ragusan gift for sultanas did not concern the sultans' mothers. The Ragusans ignored them even when a succession of powerful mothers of sultans stepped onto the Ottoman political scene and ruled the Empire until the middle of the seventeenth century. Moreover, the Ragusans openly disapproved of the proposal to start presenting Kösem Sultan with gifts, the most powerful woman in the history of the Ottoman Empire. Rewarding the sultan's mother with a gift, naturally a very expensive one, the Ragusans deemed a risky step which attracted attention. They claimed that every novelty, regardless of its triviality or grandeur, might easily lead towards new demands, the increment of *haraç* being their greatest fear.

